

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад:

Избори 1989. године на страницама београдске
штампе

Ментор: др Љубодраг Димић

Студент: Зоран Тодоровић ИС 18/57

Београд, 2019.

САДРЖАЈ

Предговор.....	3
Увод.....	8
Самоуправни друштвено-политички систем.....	12
Југословенска политичка сцена у периоду од 1980. до 1987. године.....	17
Југословенска политичка сцена од јануара 1988. до маја 1989. године.....	31
Избори за Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и избори за Председништво Савезне Републике Србије.....	55
Избори за Делегатске скупштине и Референдум о председнику Председништва Савезне Републике Србије.....	68
Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије и увођење вишестраначја.....	81
Закључак.....	84
Извори и литература.....	87

Предговор

Мој мотив за писање рада на тему *Избори 1989. године на страницама београдске штампе*, лежи пре свега у чињеници да се већ дужи низ година занимам за развој демократских процеса у Србији. Као потврда мојих интересовања јесте и писање мог дипломског рада тему. Поред жеље да проучавам изборне процесе као један од кључних параметра демократичности једног друштва, па самим тим и државе, за ову тему сам се одлучио и због важности саме 1989. године у којој се одиграо огроман број догађаја који су утицали на промену слике дотадашњег света, а као такви неминовно се одразили и на Југославију.

Југославију 1989. године прати велики број избора како унутар Савеза комуниста, тако и редовни избори за састав Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, маја месеца, али и избори за делегатске скупштине (општинске и републичке), као и референдум о избору Слободана Милошевића за председника председништва Савезне Републике Србије, новембра месеца. Циљ овог рада, јесте да све ове изборе међусобно испреплетане, узрочно-последично повезане разјасни до те мере да постане једна добра основа за писање једне монографије која би се бавила увођењем вишестранацја у Југославији или Србији.

Одговоре на збивања у овој комплексној години покушао сам да нађем кроз различиту литературу и изворе. Што се тиче самих извора определио сам се за београдску штампу са главним фокусом на *Политику* која је догађаје пратила на дневном нивоу. Поред *Политике* определио сам се и за дневни лист *Борбу* који догађаје прати нешто више на савезном него на републичком нивоу, и који даје нешто другачији поглед, о чему ћу рећи нешто више у самом раду.

Мемоарском и дневничком грађом покушао сам да употпуним догађаје који недостају у новинама. Такође, мемоарска, као и дневничка грађа ми је омогућила да исте догађаје сагледам из више углова што је важан предуслов једног истраживачког рада који тежи да открије истину, у оној мери у којој то извори омогуће.

Различитом литературом настојао сам да обухватим све оно на шта одговоре нисам могао добити у штампи и мемоарима. Превасходно ми је литература помогла да испратим политичка дешавања која су претходила 1989. години како у свету тако и у

Југославији, али и оне догађаје који су уследили након ове комплексне године, а чије последице осећамо и данас.

С обзиром да је у овом тренутку архивска грађа остала недоступна за анализу моје теме, највише сам се ослањао на штампу као главни извор, како и сам наслов теме налаже. Штампа је важан чинилац који има велики утицај на креирање јавног мњења са једне стране, док са друге пружа брз проток информација од политичких субјеката до грађана, што би требало бити њена примарна улога. Медији су за савремени свет као крвоток за људски организам. Зато сам наредих неколико редова посветио историји дневних листова који чине основу мог рада.

Политику сам изабрао јер је најстарији постојећи и један од најутуцајнијих дневних листова који излази на простору Србије и земљама бивше Југославије. *Политика* као дневни лист са дугом и богатом традицијом сматра се и једном од националних институција у Србији. Током своје богате историје пролазила је кроз различите периоде у којима је писано некада са више а некада са мање самоцензуре и цензуре њених уредника и дописника. Но, без обзира на ниво објективности и улоге у тим различитим периодима, *Политика* је била медиј од великог утицаја на одређен број становништва.

Лист *Политика* је без обзира на кризне ситуације током предратних, ратних, међуратних и послератних времена када је њен рад обустављан, успела да опстане и не само то, већ је постала водећа медијска кућа у Србији, а и шире.

Борба, такође дневни лист, биле су новине које су, с дужим и краћим прекидима, излазиле од 1922. до 2009. године на подручју Југославије. *Борба* је основана 19. фебруара 1922. у Загребу, као теоретски часопис Комунистичке партије Југославије. Након Другог светског рата када је Комунистичка партија Југославије преузела власт у Југославији *Борба* је постала полу-службени режимски лист.

Комунистичка партија Југославије је формално контролу над листом препустила 9. јуна 1954. када је лист постао службено гласило Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ). Упркос томе је и даље задржала статус најутуцајнијег и најчитанијег листа у држави.

Борба је свој положај изгубила 60-их година, 20. века, када се читаоци окрећу локалним, односно републичким новинама - пре свега београдској *Политици*,

загребачком Вечерњем листу, сарајевском Ослобођењу, љубљанском Делу. Борба након тога почиње преживљавати пре свега од државних субвенција, односно од обавезних претплата у државним и парадржавним институцијама (укључујући гарнизоне ЈНА). И та подршка крајем 1980-их година почиње слабити, када се током процеса распада Југославије распала владајућа Патрија, а на крају и државама чије је службено гласило било. Успркос покушаја да се очува као независан лист, на крају је угашен, а његова имовина у Загребу и Београду приватизована.

Борба је приватизована крајем 2008. године и први редизајнирани број изашао је 15. јануара 2009. године. Под новим руководством, на чијем је челу био нови власник и главни уредник Иван Радовановић, Борба је излазила неколико месеци и током 2009. године, после 87 година постојања, лист је угашен.

Мемоари Момира Булатовића, *Мање од игре више од живота*, омогућили су ми да испратим догађаје из угла једног од учесника тзв. Бирократске револуције, који се након њеног одигравања нашао у вихору политичке позорнице. Ови мемоари обухватају ауторове белешке настале у нешто више од једногодишњег бележења личних утисака и размишљања о догађајима у којима је учествовао а који су се одиграли у периоду од октобра 1988. до јануара 1990. године са додацима из претежно летњих месеци 1991. године који су претходили оружаном обрачуну Југословенских република. Сам аутор о њима каже „књига коју доживљавам као израз дубоке унутрашње потребе да себи и другима објасним шта се десило са једним релативно младим човјеком који је мир академског посла и извјесност универзитетске каријере, замјенио блиставом и убитачном политичком позорницом“.

Агонија Југославије, произашла из пера Андрије Чолака, саветника за медије Председништва Савеза комуниста Југославије. Андрија Чолак нам је оставио сведочанство у виду дневника, у којем је бележио догађаје са седница Председништва и низа прича које су се одиграле између њих, у периоду од фебруара 1988. до маја 1990. године. Пажљивом интердисциплинарном анализом овог дневника може се доћи до многих одговора који би помогли за разумевање нестанка југословенске државе. У овом раду они ће пре свега бити искоришћени да допуне догађаје са информацијама које се не могу испратити у дневним листовима, а остале делове, пре свега оно што се дешавало између седница остављам колегама психолозима за анализу карактера самих учесника, без којих нећемо моћи да добијемо потпун одговор на бројна питања

нестанка југословенске државе. Ово дело према мишљењу самог аутора Андрије Чолака, бави се периодом „почетак Југословенског хладног рата“, који ће након две године прерасти у ратну драму са трагичним последицама.

Поред наведених извора, важно место сам дао сам и одређеној литератури коју сам користио за писање овог рада. *Историја српске државности III, Историја Југославије III* – комбиновањем ова два дела представио сам успостављања политичког система, након 1945. године. Делом групе утора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, употпунио сам слику периода додавањем важних додатака за историју саме Комунистичке партије Југославије. *Срби и пропаст Југославије* (дело објављено у оквиру зборника) и *Срби и Југославија* послужила су ми као допуна за прва два наведена дела. *Историја Србије од 19. до 21. века*, дело Западног историчара, пружило ми је као могућност да видим како је на период који сам обрађивао гледано из угла неког аутора који није са простора некадашње Југославије. Расправу *Како је Слободан Милошевић изабран за вођу српских комуниста*, сам пре свега користио како бих објаснио политичко уздизање једног од најважнијих актера избора 1990. године. *Основна права човека и распад Југославије, Косово и распад Југославије, Југославија: разарање и његови тумачи, Нова српска политичка мисао: Распад Југославије, Америка и распад Југославије* су ми помогли да допуним одређене податке који су изнесени у раду. Догађаје у Европи који су тих година имали утицај на Југославију, пронашао сам у делима *Историја Европе 1945-1992, Тито и НАТО: успон и пад Друге Југославије, Изборни системи посткомунистичких држава*.

Дело које ми је највише помогло да испратим догађаје који су претходили 1989. години је *Југославија – држава која је одумрла: успон, криза и пад Четврте Југославије*. Дело тенденциозно настоји да докаже своју хипотезу да се Југославија распала због идеологије самоуправног социјализма, тј. да је нестанком те идеологије морала нестати држава. Аутор, не пориче постојање других фактора, али их маргинализује у односу на овај. Међутим, без обзира на ову мањкавост, као и још по неке које ћу детаљније образложити у свом раду, дело има своју сазнајну вредност за догађаје који су се одиграли у периоду од 1974. до 1990. године

Најнезахвалнији посао овог рада био је како структурисати рад, тако да сам се определио за тематска поглавља, а у оквиру њих придржавао хронолошког принципа. У првом поглављу – Увод, сам настојао да што концизније објасним период од

успостављања једнопартијског система до Устава 1974. године представљајући важне догађаје пре свега уставне промене којима се успостављао друштвени и политички систем југословенске државе.

У другом поглављу представио сам успостављени *Самоуправни друштвено-политички систем*. Основ овог поглавља био је сам Устав, а ја сам се највећим делом определио да објасним функционисање друштвено-политичког система.

Треће поглавље *Југословенска политичка сцена у периоду од 1980. до 1987. године*, наметнуло се само од себе у току писања, а испуњено је борбама пре свега у политичком руководству Савеза комуниста Србије. *Југословенска политичка сцена од јануара 1988. до маја 1989. године*, четврто поглавље, директно се надовезује на претходно поглавље и у њему је представљено заокруживање Србије као Републике, догађаји су представљени од смене руководства у Војводини до усвајања Уставних амандмана 28. марта 1989. године.

Као што сам на почетку рекао, изборна 1989. година комплексна је не само по важним геополитичким променама које су почеле да се дешавају, већ и због различитих врста избора који се у њој могу испратити. Тако да се наредних два поглавља односе на кључне изборне процесе: *Избори за Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и избори за Председништво Савезне Републике Србије; Избори за делегатске скупштине и референдум о избору за председника Председништва Социјалистичке Републике Србије*.

Претпоследње, седмо поглавље назвао сам *Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије и увођење вишестраначја*, у ком сам се бавио догађајима који су се одиграли на Четрнаестом конгресу Савеза комуниста Југославије, потом увођењем вишестраначја и распадом југословенске државе. На самом крају, у *Закључку* покушао сам да дам одређене одговоре који су могући на основу анализа из рада.

Увод

Од Устава 1946. године до Устава 1974. године

Стварање Југословенских Република је процес који је паралелно текао са успостављањем једнопартијског система. Тај процес се паралелно одвијао са Другим светским ратом, као и са грађанским, из кога је као победник изашла Комунистичка партија Југославије.¹ Процес је започео на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, одржаног 29. и 30. новембра 1943. године у Јајцу. Одлука је била да се Југославија изгради на федеративној основи, као заједница пет равноправних народа. Заокруживање овог процеса можемо пратити кроз неколико важних датума, поред већ наведеног Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, то су Референдум „*Монархија или Република*“ и доношење Устава 1946. године. Након тога, власт се од месног до федералног нивоа бирала искључиво гласањем за људе из Комунистичке партије Југославије, а од 1953. године из Савеза комуниста Југославије. Након Четрнаестог конгреса Савеза комуниста Југославије, Савез је престао да постоји, а све Републике отпочеле развој вишестраначких Народних скупштина.

Политичка моћ у послератној Југославији сконцентрисана је у Политбироу, коме су све партијске и војне организације биле подређене. У првим годинама свог постојања послератне Југославије утврђивале су се границе федералних јединица, за које тада није било свести да ће прерасти у коначне, а касније и државне границе. Сложенију ситуацију чинило је стварање аутономних покрајина Косова и Метохије, и Војводине у оквиру Народне Републике Србије.² Држава је у почетку била централизована, а касније децентрализована, али све време партијска.³

Први Устав комунистичке Југославије донет је 31. јануара 1946. године на седници Савезне скупштине и Скупштине народа. Његов значај био је у учвршћивању нове, комунистичке власти у земљи. Ипак, околности које се огледају у сложености формирања федералних граница и наступајући сукоб са Совјетским Савезом онемогућиле су његов већи значај.⁴ Уставом су дефинисане: шест република, две

¹ Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 157.

² Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 160.

³ Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 163.

⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 45.

покрајине и пет народа.⁵ Отуда су уследиле уставне промене 1950. и 1952. у оквиру Закона из 1953. године.⁶ У међувремену, устав Републике Србије донет је 17. јануара 1947. године. Овим уставом Скупштина је дефинисана као највиши орган законодавне власти НР Србије.⁷ У периоду од краја Другог светског рата до 1950. године држава је све више добијала карактер партијске државе, а у оквиру срастања државног и партијског, државни органи су постали извршиоци партијских директива.⁸

Партијске комисије за масовне организације, синдикат, школство, привреду, спољне послове, итд. стоје као пандан одговарајућим органима државе и масовних организација. Министарство за конституанту Владе Демократске Федеративне Југославије, али и Комисија Централног комитета Комунистичке партије Југославије за изградњу народне власти, били су под истим руководством. Апарат агитпропа држи целокупну информативну сферу (новине, радио, издавачке куће, филм, итд.), а кадровска управа све послове везане за постављање одговарајућих људи у апарату спољних послова, поште, телефона и телеграфа, служби безбедности, итд. Политичким радом у Армији руководило се преко Политичке управе Министарства народне одбране. Рад ових органа је централизован до крајњих граница. То можемо пратити кроз процес срастања Партије и државне власти, који вуче корене из рата, настајање специфичне реалне и персоналне уније Партије и Државе.⁹

На шестом конгресу Комунистичке партије Југославије одржаном у Загребу од 2. до 7. новембра 1952. године, уз оцене да се стаљинистичкој пракси приступило „наивно“ и да је копирање тог модела погрешно. Највише су критиковани Стаљинов догматизам и ревизионизам. Донети су закључци да треба приступити хуманијим методама приликом преображаја друштва, док је увођење самоуправљања означено као прекретница у развоју социјалистичког друштва. На тај начин је дефинисана нова улога партије кроз модел радничког самоуправљања. Промењено је име, по угледу на Марков Савез Комуниста у Савез комуниста Југославије.¹⁰

⁵ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 334.

⁶ Овим Уставним законом Југославија је установљена као „социјалистичка демократска савезна држава суверених и равноправних народа“, а сва власт у земљи је припадала „радном народу“ преко његових представника.

⁷ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 335-336.

⁸ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 41.

⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 72.

¹⁰ Група аутора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985, 285.

Уставом од 7. априла 1963. године, држава је добила назив Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Дефинисана је као социјалистичка држава, добровољно уједињена демократска заједница, радног народа и самоуправљања. Овим уставом први пут је дефинисано место друштвено-политичких организација у оквиру државног поретка.¹¹

Промене структуре федералне државе отпочеле су уставним амандманима 1967. и 1968. године. Првом групом амандмана дефинисано је Веће народа, проширена му је улога и изједначено са правима Савезног већа, а чланове бирају скупштине република и аутономних покрајина.¹² Другом групом амандмана је дефинисана аутономна покрајина као елемент федералне јединице.¹³ Уставним амандманима из 1971. године значајна новина била је та, што је уведено да су социјалистичке републике добиле националну одредницу, такође, појачан је степен суверености покрајина.¹⁴

Савезна скупштина нови Устав доноси 21. фебруара 1974. године. Овим Уставом било је предвиђено и право народа на самоопредељење, до отцепљења.¹⁵ Суштина овог устава се огледала да се суверена власт налазила у републикама и покрајинама, судска власт се налазила под јурисдикцијом републичких и покрајинских органа. На тај начин држава је у пракси функционисала више као конфедерација него федерација.¹⁶ Овим Уставом било је предвиђено да се одлуке на нивоу федерације доносе искључиво консензусом република и покрајина.¹⁷ Уставним амандманима из 1989. године Србија повратила суверенитет над покрајинама.¹⁸ Овим амандманима претходиле су оставке владе Војводине у тзв. Јогурт револуцији¹⁹, док је Скупштина Косова изгласала сама себи неповерење.²⁰

¹¹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988,351.

¹² Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 404.

¹³ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 406.

¹⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988,450.

¹⁵ А. Molnar, *Osnovna prava čoveka i raspad Jugoslavije*, Novi Sad 1994, 71.

¹⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 412.

¹⁷ Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017, 217.

¹⁸ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 456.

¹⁹ Назив добила нешто касније од самог догађаја, по сличном сценарију који се одиграо у Црној Гори кад су демонстранти антибирокарске револуције јогуртима гађали зграду.

²⁰Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017, 223

Проблеми са којима су се суочавали држава и народ, потресали су и саму Комунистичку партију Југославије.²¹ Сукоб са Информационим биром 1948. године, потом искључивање Милована Ђиласа 1954. године, након тога 1966. године Александра Ранковића, студентски протести 1968. године, уклањање либералне струје 1972. године, Устав из 1974. године, Осма седница ЦК Србије 1987. године и на самом крају што је довело и до гашења Савеза комуниста Југославије – Четрнаести конгрес 1990. године.²² Нестанком Савеза комуниста Југославије нестао је најјачи кохезиони елемент одржавања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.²³ Одлуке партијског врха 70-их и 80-их година 20. века имале су за последицу читав след догађаја који је уследио у последњој деценији 20. века.²⁴

²¹ КПЈ- Комунистичка партија Југославије, под овим именом деловала до 1952. године када је на Конгресу променила име у СКЈ- Савез комуниста Југославије. Циљ ове идеје био је да се покаже спремност партије за плурализам идеја, међутим поред промене имена централизовано функционисања партије је остало.

²² Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998,169.

²³ Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998,170.

²⁴ Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017, 212.

Самоуправни друштвено-политички систем

Делегатски систем, као универзални принцип функционисања друштвено-политичког система, био је једна од најкрупнијих новина и најзначајнијих промена у развоју самоуправне социјалистичке демократије Југославије. Устав из 1974. године конституише самоуправну социјалистичку демократију, као специфичан облик остваривања диктатуре пролетеријата, али и процес одумирања државе.²⁵

Делегатски однос и делегатски систем омогућују, да организовани радни људи и грађани у основним самоуправним организацијама и заједницама, непосредно учествују у процесу одлучивања, о свим битним друштвеним питањима без обзира да ли се она технички решавају у основним самоуправним заједницама или у ширим заједницама. Тиме се омогућује јачање власти републичке класе и свих радних људи али и процес одумирања државе, која се деетатизира (**шта значи ово, и шта постаје?**) и све више постаје уместо посебне силе изнад друштва, друштвеном функцијом радних људи и грађана коју они организовано обављају све непосредније.²⁶

Према виђењу тадашњих руководиоца државом и партијом, делегатски систем није могуће успоставити ни у условима капиталистичких друштвених односа, нити државног-социјализма, нити у било којем систему у којем се отуђује вишак рада од удружених произвођача, односно ни у којем друштвеном систему економске неравноправности и експлоатације.²⁷

Идеја самог делегатства пре свега значи осигуравање власти широких народних маса. Која се једино може спровести тако да радник располаже оствареним дохотком, кроз процес трансформисања државе, и кроз процеса одумирања државе. Реализација идеје почела је 1953. године увођењем Већа произвођача, али још увек не и као општег политичког представничког система. Уставни закон из 1953. године отворио је још једну претпоставку, од тада скупштине друштвено-политичких заједница нису само

²⁵ Z. Tomac, *Delegatski sistem i funkcioniranje samoupravne socijalističke demokracije*, Politička misao, God.16, br.3, Sveučilište Zagreb 1979, 1.

²⁶ Z. Tomac, *Delegatski sistem i funkcioniranje samoupravne socijalističke demokracije*, Politička misao, God.16, br.3, Sveučilište Zagreb 1979,1-2.

²⁷ Z. Tomac, *Delegatski sistem i funkcioniranje samoupravne socijalističke demokracije*, Politička misao, God.16, br.3, Sveučilište Zagreb 1979, 2.

органи државне власти, него и самоуправни органи, из чега је требала да проистекне мања држава.²⁸

Уставом из 1963. године отишло се корак даље у изградњи овог система, поред представничког (општег већа), паралелно се изграђивао социјалистички скупштински систем који се градио од организованог радног човека у процесу друштвеног рада. Уз непосредне изборе појединих већа општина, република, покрајина и федерација (политичких већа), Устав из 1963. године конституише делегацију општине у Скупштини Републике и тако постепено уводи делегатски систем у скупштине.²⁹

Устав из 1974. године укида дуализам и уводи само делегатски систем. Који је тада веза за концепцију и праксу интегралног самоуправљања, која следи из искуства да се самоуправни односи не могу развијати само као парцијални односи у појединим фабрикама, школама и месним заједницама, већ на нивоу целокупног друштва.³⁰

Скупштински делегатски систем обухвата пре свега : 1) организације удруженог рада и друге радне заједнице; 2) месне заједнице; 3) радне заједнице државних органа, органа и организација друштвено-политичких заједница и удружења; 4) радне људе организоване у друштвено-политичким организацијама; 5) радне људе који раде средствима рада у личној својини, који се организују у одговарајуће заједнице и друге облике удруживања. У оквиру скупштинског система, као извршни орган скупштине, образује се колегијално тело, извршно веће, чије чланове бира и усмерава и контролише скупштина. У састав скупштинског система улазе као значајна компонента и органи правосуђа: јавна тужилаштва, правобранилаштва, редовни, привредни и други судови, који решавају спорове између грађана и организација и штите закон. Ти органи су самостални али се носиоци одговарајућих функција у њима бирају од стране скупштине.³¹

У ширим друштвено-политичким заједницама (републикама и аутономним покрајинама) образују се и председништва република, односно покрајина, које врше одређене функције представљања тих заједница и друге послове. Председништво није орган изнад скупштине, већ део скупштинског система и институција која треба да

²⁸ Z. Tomac, *Delegatski sistem i funkcioniranje samoupravne socijalističke demokracije*, Politička misao, God.16, br.3, Sveučilište Zagreb 1979, 3.

²⁹ Z. Tomac, *Delegatski sistem i funkcioniranje samoupravne socijalističke demokracije*, Politička misao, God.16, br.3, Sveučilište Zagreb 1979, 4.

³⁰ M. Matić, *Skupštinski i delegatski sistem*, Beograd 1975, 4. kolo, br.34, 10-11.

³¹ M. Matić, *Skupštinski i delegatski sistem*, Beograd 1975, 4. kolo, br.34, 12.

осигура већи степен интеграције различитих субјеката који делују унутар ширих заједница.³² У функционисању скупштинског система постојала је и могућност непосредног изјашњавања, о одлукама које су донете или које би требало да се донесу, путем референдума.³³

У центру скупштинског састава налазило се веће удруженог рада, које је састављено од делегата радних људи у основним и другим организацијама и заједницама удруженог рада. Други дом скупштине је веће општина (у општини веће месних заједница), као веће делегата радних људи и грађана самоуправно удружених у општини (односно месној заједници). Трећи дом у скупштини је друштвено-политичко веће, које се формира од делегата грађана организованих у друштвеним политичким организацијама (Савез комуниста Југославије, Савез социјалистичког радног народа, Синдиката и других организација).³⁴

Основне карактеристике делегатских скупштина јесу:

- 1) Нема уопштеног (заједничког) представљања интереса, већ се заступају интереси радних људи у самоуправним организацијама и заједницама;
- 2) Делегати су тело које одлучује, делегира радне задатке и обавезе, а не као представници који симболично представљају своју средину;
- 3) Делегације и делегати не добијају једнократни и заувек унапред дефинисани мандат од своје изборне основе, те с тога морају константно комуницирати са својим самоуправним заједницама и организацијама;
- 4) Делегати и делегације прихватају налоге и смернице својих самоуправних средина, али морају у заједници са другим делегацијама и делегатима наћи основу за синтезу интереса своје средине са заједничким и ширим друштвеним интересима;
- 5) Делегати морају бити отворени и одговорни према самоуправним заједницама које их делегирају и редовно им подносити извештаје и рачуне о резултатима свог рада, како би самоуправне заједнице већ у самом процесу

³² М. Матић, *Скупштински и делегатски систем*, Београд 1975, 4. коло, бр.34, 13.

³³ М. Матић, *Скупштински и делегатски систем*, Београд 1975, 4. коло, бр.34, 14.

³⁴ М. Матић, *Скупштински и делегатски систем*, Београд 1975, 4. коло, бр.34, 15.

одлучивања оцењивале њихов рад и искористиле право за замену делегација и делегата.³⁵

Дејан Јовић, аутор дела *Југославија – држава која је одумрла (успон и пад Четврте Југославије)* тумачи идеологије као кључног разлога за распада Југославије и њен насилни карактер. Полазећи од основе да је идеологија социјализма, као транзитног, прелазног, периода који треба да доведе до комунизма који ће уништити класе и на тај начин решити све кључне проблем, имала централну улогу, сматра да је нестанком таквог концепта нестала и држава. На централно место поставља напред описани систем. Аутор овог дела прави грешку, несумњиво, издижући један критеријум као кључни за нестанак Југословенске државе. Међутим, оно што он добро анализира у свом раду, уз поједине пропусте, које вероватно прави јер не овладава добро историјским методолошким принципима, јесте успостављање новог система Уставом из 1974.

Пред историју тог система конципира на следећи начин: 1) концепт народног јединства, који је трајао од 1918. до 1939. године, овом концепту Дејан Јовић олако одређује хронолошке границе, идеја народног јединства, идеја интегралног југословенства трајала је у границама 1929-1935; 2) концепт споразумног југословенства од 1939. године до Другог светског рата 3) концепт братства и јединства у социјалистичкој Југославији (1945-1974), опет спорна горња хронолошка граница, о чему и сам аутор говори у наставку свог рада, анализирајући како је успостављен систем самоуправног социјализма, који се заправо успостављо од педесетих година двадесетог века. Аутор често у свом делу трећи концепт назива Титовим, а четврти Кардељевим. Приликом именовања четвртог, води се аргументацијом да је Јосип Броз био мањи протагониста новог система, што је било апсолутно немогуће у тадашњој Југославије, о чему сведоче многобројни радови великог броја историчара.

Југословенски концепт социјализма, требао је показати да је могућ социјализам који је потпуно различит од државног, тј. совјетског социјализма. Стаљинова критика југословенских комуниста, поставила се као антипод, и била један од важних фактора

³⁵ М. Matić, *Skupštinski i delegatski sistem*, Beograd 1975, 4. kolo, br.34, 18.

за стварање југословенског социјалистичког идентитета, као и за обликовање политичких институција југословенске државе.³⁶

Обликовање новог система започело је већ 1950. године, промовисањем идеје самоуправљања, Титовим рефератом који је прочитао у Народној скупштини Федеративне Народне Републике Југославије. Из истог разлога Комунистичка партија Југославије је 1952. променила име у Савез комуниста Југославије, чиме је наглашена везаност за Маркса, а не Стаљина. Оваква политика на унутрашњем плану се уклапала и са променом идеологије у спољној политици, од ранијих идеја уједињавања са Бугарском по етничком принципу, спољна политика се тада преоријентисала на идејама вођења потлачених и слабијих народа постколонијалног света Африке и Азије, што се уклапало и са инерационалистичким позивом „*Пролетери свих земаља уједините се*“, а што је Јосипу Брозу Титу омогућило значајну улогу на светској политичкој позорници, стварањем покрета несврстаних.³⁷

³⁶ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 128.

³⁷ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 129.

Југословенска политичка сцена у периоду од 1980. до 1987. године

Девету деценију 20. века, обележили су бројни сукоби у Савезу комуниста, како на савезном нивоу тако и на републичком нивоу. У овом поглављу биће изложен низ догађаја који су се одиграли у периоду са краја седамдесетих година 20. века закључно са Осмом седницом Централног комитета Савеза комуниста Србије.

У Савезу комуниста, раније Комунистичкој партији Југославије, често су спровођене тзв. чистке, од идеолошки неподобних кадрова. Неки од тих примера који су изазвали и већу пажњу јавности, јесу чистке након којих су „отпали“ некадашњи најближи Брозови сарадници, прво Милован Ђилас (1954), потом Александар Ранковић (1966). Једна од последњих чистки за време живота Јосипа Броза Тита, одиграла се 1972. године када је уследио обрачун са групом либерала.

Поред чистки које су изазивале потресе у Савезу комуниста, сукоби се могу испратити и низом докумената, тајних и јавних, који су били у форми извештаја или меморандума. Један од таквих документа јесте тзв. *Плава књига*.

Плава књига, представља извештај радне групе направљене 1977. године од стране комунистичког руководства у Србији, која је за циљ имала да покаже како је доведена у питање Уставна улога Републике Србије, као националне државе српског народа, онако као су то имале друге Републике у Југославији. Ово је поделило српско комунистичко руководство. Косовски политичари сматрали су је Библијом српског национализма, такође ово није наишло ни на подршку војвођанских политичара. Међутим, Драгослава Марковић, Петра и Ивана Стамболића, највише је погодило одсуство подршке из Ужје Србије (појам Србије, без Косова и Војводине), посебно од Милоша Минића тада савезног секретара за спољне послове, једног од најоданијих људи Јосипа Броза Тита. На састанку код Јосипа Броза Тита 1978. године договорено је компромисно решење, српски политичари требали су заборавити на *Плаву књигу*, док су косовски политичари требали повући изјаве о српском национализму. Документ

Плава књига остао је тајни документ све до средине осамдесетих када се ово питање актуелизовало.³⁸

Стамболић и Марковић, су имали велику улогу и директну подршку Јосипа Броза у већ поменутом сукобу са групом либерала унутар Савеза комуниста, а након тога је Броз подржао Милоша Минића, да се обрачуна са њима, на Титову иницијативу постао је члан Председништва Савеза комуниста Југославије. Сукоби су се наставили након смрти Јосипа Броза Тита (1980), и то много чешће. Први, након Брозове смрти, био је сукоб између Петра Стамболића и Драже Марковић са Милошем Минићем.³⁹

Србија је према устаљеном редоследу била на реду да 1981. године предложи председника Председништва Централног комитета Савез комуниста Југославије. Како на позицију председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије не би дошао Милош Минић, који је већ био у председништву, и по аутоматизму требао да је преузме, јер је поред њега био само још Петар Стамболић, али је он био и потпредседник у савезном државном Председништву, па стога није могао. Петар Стамболић је поднео оставку на функцију члана Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије, а на његово место доведен је Драгослав Дража Марковић. Стамболић је тај свој поступак правдао под формом деакумулације функција. Суштински циљ у ствари је био да Драгослав Марковић постане председник Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије. Проблем је настао јер је накнадно, уведено да за избор мора потврдити двотрећинским бројем гласова, које Драгослав Марковић није добио јер је изостала подршка са савезног нивоа (изостанак подршке на савезном нивоу био је инспирисан пре свега Плавом књигом). Ово је био први случај да неки кандидат није био изгласан након кандидатуре, гласање за пријем у Председништво Централног комитета Савеза комуниста до тада је то било само формално, увек се републикама и покрајинама препуштало да саме одлуче кога ће предложити. То најбоље одсликава како су сукоби већ тада брзо прелазили са републичког на савезни ниво. Србија је у том тренутку одустала од позиције председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, али се сукоб даље наставио 1982. године на Дванаестом конгресу Савеза комуниста Југославије. Реакција српског руководства била је претња да ће издвојити српско

³⁸ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 253-262.

³⁹ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, *Istorija 20. veka*, Beograd, 1/2006, 10.

руководство из Централног комитета уколико новим гласањем Дража Марковић не добије потребан број гласова.⁴⁰

Стамболић је такав исход гласања оцењивао као „*Заверу против Србије*“. Ово је уплашило остале републике, јер су страховали од колективног иступања српског руководства из Централног комитета савеза комуниста Југославије. Компромисно решење било је понављање гласања на којем је Марковић изабран, а српски политичари нису правили велики „скандал“, попут иступања из Централног комитета. Овај случај је показао да југословенски врх није имао институционалних механизма за решавање конфликта. Таквих конфликта ће у наредним годинама бити све више, па све до распада на Четрнаестом конгресу Савеза комуниста Југославије.⁴¹

Године 1982, Дража Марковић уводи на политичку сцену генерала Љубичића, пошто је Љубичић важио за оданог титоисту, раније је био у добрим односима са Минићем. Међутим, Љубичић је брзо одбацио Минића, јер је проценио његову реалну политичку снагу и тако се одужио Драгославу Марковићу. На састанку председништва Централног комитета савеза комуниста Србије, 2. јула 1982. године Љубичић је у потпуности подржао Драгослава Марковића. Слободан Милошевић, до тада готово потпуна непознаница у јавности и партији, постао је нови члан партијског Председништва Савеза комуниста Србије, три дана пре ове седнице, и он као и Љубичић безрезервно је стао на страну Марковића. Тада је у потпуности окончан сукоб са Минићем, који је након тога пензиониса, и остао још четири године члан Председништва савеза комуниста Југославије, али без већих утицаја.⁴²

На овом састанку, су формулисане 38 тезе о реформи политичког система које су се темељиле на четири главна захтева: 1) укрупњавање економских јединица спајањем и проширивањем више основних организација удруженог рада у већа и функционалнија предузећа; 2) јачање извршне гране власти, укључујући и савезну владу и остале савезне институције; 3) демократизација изборног система (увођење

⁴⁰ К. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 12.

⁴¹ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003., 298-308.

⁴² К. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 15.

више од једног кандидата за сваку позицију); 4) уједињење Србије и то тако што ће се повећати овлашћења републике у односу на покрајину.⁴³

Марковићева политичка победа над Минићем, уједно је означила и почетак политичког краја Драгослава Марковића. Пред собом је имао Ивана Стамболића и Слободана Милошевића, два блиска пријатеља и политички увежбан тандем, који је успешно савладао комунистичку школу освајања власти. Сукоб Ивана Стамболић и Слободана Милошевића са Дражом Марковићем одиграо се у оквиру смене генерација, унутар Савеза комуниста Србије.⁴⁴

Кључни моменат који је означио почетак смене генерација у комунистичком руководству Србије био је кандидатура Ивана Стамболића за председника Председништва савеза комуниста Београда. Он се на затвореном састанку тзв. Републичке координације, по заједничкој вољи старог језгра, кандидовао за председника Председништва Градског комитета Савеза комуниста Београда.⁴⁵

Нови сукоби су брзо настављени већ 1983. године око тога ко ће наследити Душана Чкербића, на место председника Председништва Централног комитета Србије, највећу подршку добио је Иван Стамболић, а на његово место, председник Председништва Градског комитета, долази Слободан Милошевић (7.март 1984). Тада долази и до потпуног раздора између Драже Марковића и Петра Стамболића.⁴⁶

Још као студент Правног факултета, Слободан Милошевић је упознао природу режима и знао је на која се врата најлакше отварају. Све је почињало и завршавало се у партијском активизму. Први значајнији ангажман имао је на Деветом конгресу савеза комуниста Србије, одржаном од 27. до 29. маја 1982. године. Био је члан Комисије за развој социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа, на челу комисије био је Иван Стамболић. Он је тада изабран за члана Председништва Централног

⁴³ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 316.

⁴⁴ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 15.

⁴⁵ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 16.

⁴⁶ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 16.

комитета Савеза комуниста. Његова политичка каријера текла је увек корак иза каријере Ивана Стамболића.⁴⁷

Након што је Иван Стамболић напустио Техногас, Милошевић је дошао на његово место. Док је Стамболић био председник српске владе, Милошевић је био председник Беобанке, моћне финансијске установе. Тако се сарадњом њих двојице спајала економска и политичка моћ.⁴⁸

Слободан Милошевић покреће штампу, око Градског комитета савеза комуниста, почео је да окупља догматске и лако поткупљиве новинаре, спремне да му одано служе. Тако да Градски комитет Савеза комуниста није морао више да прозива штампу то су уместо њега радили новинари. Они су много лакше прогнали своје колеге неистомишљенике, јер су боље познавали односе у редакцијама. Покриће су добијали преко Комисије за информисање која имала велика политичка овлашћења⁴⁹.

На савезном нивоу све више се може сагледати сукоб два блока као сукоб две партије унутар Савеза комуниста, који је на једној страни имао Србију а на другој Словенију, а којима су се потом прикључивале остале републике, Црна Гора - Србији, Хрватска - Словенији, Босна и Херцеговина и Македонија дуго су биле по страни тих сукоба, али су и оне касније нашле унутар блокова. Блокови су првобитно консолидовани на републичком нивоу унутар Савеза комуниста, потом на интелектуалце ван Савеза комуниста, али једним делом и на оне који су били противници поретка, тадашњу опозицију. Ово је веома битно за Србију, српска опозиција са првих вишестраначких избора, 1990. године, која је једним делом била укључена у Друштво књижевника у Француској 7, тих је година подржавала комунистичко руководство, пре свега због заокруживања Србије као јединствене Републике.⁵⁰

Парадокс оба блока најбоље се може сагледати у ономе за шта су се залагали. Блок око Словеније, који се залагао за конфедералистички принцип, чијом се применом омогућавало јаче деловање блока окупљеног око Србије, посебно након Бирокуратске

⁴⁷ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 17.

⁴⁸ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 18.

⁴⁹ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 19.

⁵⁰ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 321.

револуције (1988/89) када је она располагала са минимум 3 гласа на федералном нивоу. Принцип за који се залагао блок око Србије, односио се гласање по демократском начелу „један члан, један глас“, чијом применом би овај блок остао у мањини, показује ситуација из 1982. године у случају гласања за Драгослава Марковића.⁵¹ Дејан Јовић, ова два блока назива Уставобранитељима (око Словеније) и Уставореформаторима (око Србије), незахвално је оспоравати или потврдити овакву поделу, за одређено време јесте релевантна, али свакако није за целокупни период од 1974. до 1990. године, у који је Дејан Јовић сврстава.

Крајем јануара 1985. године, Иван Стамболић започиње кампању кандидовања Слободана Милошевића за председника Централног комитета Савеза комуниста Србије. Ова кампања одсликала је да и у једнопартијском систему може постојати, „изборна грозница“, која је понекад сложенија и компликованија него у систему парламентарне демократије. Начин избора делегатски, а учесталост једногодишња и двогодишња због дужине мандата. Стварали су психозу перманентних сукоба и подела. Политичку атмосферу обележавале су интриге, дезинформације, анонимна писма, кадровске комбинације, изузетно висок степен неповерења међу припаднике исте партије и следбеницима исте идеологије. Опијум апсолутне власти био је кључан фактор који је ломио људе и њихов морал. За многе политика је била једина професија и требало је остати у њој што је дуже могуће.⁵²

Изборне процедуре биле су далеко од очију јавности, па се тек на седници 11. јула 1985. године увидело да постоје дисонантни тонови и да избор Слободана Милошевића неће проћи без отпора. Вићентијевић и Марковић критиковали су саму процедуру кандидовања коју је требало демократизовати, али су и они били сагласни да она не сме подсећати на систем грађанске демократије и били су против тога да на листама буде више кандидата. Кључан састанак тзв. петорице (Марковић, Стамболић, Љубичић, Чкребић, Видић) означио је и дефинитивни разлаз 21. новембар 1985. Петар Стамболић, стао је на страну свог сестрића, Ивана Стамболића и подржао кандидатуру Слободана Милошевића.⁵³

⁵¹ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 322.

⁵² K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 20.

⁵³ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 20.

Послератна политичка пракси имала је обичај да партијски врх одреди кандидата за одређене функције, а онда се та листа шаље на широку партијску расправу у којој нема неизвесности, јер кандидован постаје и изабран. Овај систем почео је да бива све више компромитован и извор многих партијских сукоба, па се почело са уступцима. У Словенији и Хрватској доследно је спроведен принцип више кандидата, што је у тим срединама убрзало афирмацију вишестраначког систем.⁵⁴

Да би изгурао свог пријатеља на челну позицију, Иван Стамболић је смислио нешто друго. Овог пута нису прављене кандидатске листе већ је партијска база по „својој вољи“ предлагала, односно, евидентирала кандидате, како је касније објашњавао Стамболић. Тако су све кандидатске листе личиле једна на другу, јер су биле унапред тајно припремљене. Тако је у Београду, за секретара Централног комитета, највише добио Зоран Соколовић потпуно непознат тадашњој јавности.⁵⁵

Све је било припремљено за избор Слободана Милошевић, на место председника Председништва Централног комитета савеза комуниста Србије, али се догодило нешто што није очекивао ни добро упућени Иван Стамболић, главни организатор партијских избора за 1986. годину. Слободан Милошевић имао је више противника него што је Иван Стамболић могао да наслути. Никада у историји српске комунистичке партије није било толико неизвесности.⁵⁶

На дане 24. и 25. јануара 1986. проширени састав Централног комитета савеза комуниста Србије, разматрао је предлоге за председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије и дужности у Централном комитету Савеза комуниста Југославије. Кандидатура Слободана Милошевића за председника Централног комитета савеза комуниста Србије, подржало је 84 општинских комитета Савеза комуниста Србије.⁵⁷

Према сведочењима оних који су имали увид у стенографске белешке развила се жестока дебата. Представници покрајина, углавном су се држали неутрално, и нису

⁵⁴ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 25.

⁵⁵ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006, 22.

⁵⁶ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Istorija 20. veka, Beograd, 2/2006, 105.

⁵⁷ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Istorija 20. veka, Beograd, 2/2006, 105.

учествовали у дискусијама. Извршни секретари веома су критички говорили о Слободану Милошевићу. Дража Марковић тражио је да се иде са више кандидата па нека Централни комитет одлучи. Међу првима говорио је Марковићев кандидат Радиша Гачић али је и он подржао Слободана Милошевића. Марковић је говорио да је моћ партијског апарата била исувише велика и да би се она смањила, неопходни су били тајни избори са више кандидата. Марковић је објашњавао да није фиксирано, у Статуту да се код избора треба ићи на више кандидата, али врло је фиксирано да код кандидовања треба ићи на више кандидата.⁵⁸

Право одлучивања имали су искључиво чланови Председништва, а Стамболић је тачно знао како ће они гласати. Он је имао унапред пребројане гласове и неопходну већину за кандидатуру Милошевића. При коначном изјашњавању став да Председништво Централног комитета изађе са једним кандидатом победио је са два гласа више, у односу 11 : 9 гласова. Милошевићу је то отворило врата победе. Одлучујућу превагу донела су три гласа са Косова. Кад је одлучивано ко ће бити тај кандидат 12 : 8 гласова за Слободана Милошевића.⁵⁹

Свечана седница именовања одржана 12. фебруара 1986. године Формалан избор за председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије, Слободана Милошевића, обављен је на 10. седници Савеза комуниста Србије 26-28. маја 1986. године. Од ове године па све до 2000. политичка сцена у Србији обележена је владавином Слободан Милошевића. Околности које су једног до тада политичара другог рада извеле на политичку позорницу као главног јунака одредиле су даљи пут његове политичке каријере и власти. Прерасподела моћи у посттитовско време, с једне стране, све јаче осећање несигурности и дезорјентисаност становништва изазвани кризом Југославије и социјализма, тежња дела интелектуалаца да играју на националистичку карту и систематски подређавани страхови, с друге стране, омогућили су успон Милошевића. Он није заступао већинско мишљење српског становништва како то показују анкете и изборни резултати деведесетих година, већ једну утицајну фракцију креатора јавног мњења и политичара. Страх је био њихов најважнији инструмент. Страхови српског становништва нису почивали на примарним

⁵⁸ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Istorija 20. veka, Beograd, 2/2006, 106.

⁵⁹ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Istorija 20. veka, Beograd, 2/2006, 114.

искуствима него на медијским извештајима који се нису могли контролисати, на јавно исказаним „сећањима“ и из њих изведеним претњама и очекивањима.⁶⁰

Бела књига, документ настао 21. марта 1984. који је саставио Центар за информисање и пропаганду Централног комитета Савеза комуниста Хрватске под вођством Стипе Шувара, а чији је оригиналан назив „*О неким идејним и политичким тенденцијама у умјетничком стваралаштву, књижевној и казалишној и филмској критици, те о јавним иступима једног броја културних стваралаца у којима су садржани политички неприхватљиве поруке*“. Документ је представљао напад на интелектуалце и уметнике чији радови се нису уклапали у идеолошке оквире Партије. Документ је о репресији у тадашњој комунистичкој држави са циљем мобилизације у борби против идејног противника.⁶¹

Последња фаза Стамболићеве владавине у Србији обележена је афером коју је произвео југословенски дневни лист *Вечерње новости*, објавивши 24. септембра 1986. неслужбени документ радне групе САНУ, познат као Меморандум САНУ. Сачињен од 10 тачка: 1) противио се националним економијама која је занемарила економске законитости; 2) кривио је елиту да је неспособна да прекине са илузијама које су довеле земљу на руб пропасти 3) критиковао неисторијске тенденције да се југословенска федерација претвори у конфедерацију 4) највећа криза - морална криза, корупција захватила све слојеве друштва 5) делови српског народа који живе изван Србије немају право да се организују политички и културно 6) позиција Србије у Југославији је катастрофална 7) антисрпска политика се наставила и после смрти Тита 8) геноцид на Косову, за 10 година, ако се тренутни процеси не зауставе бити етнички чисто од Срба 9) српски културни простор подељен намерно стварањем војвођанске, црногорске, босанско-херцеговачке литературе. 10) позвао Србе да се ослободе осећаја историјске кривице и успоставе пуно национално и културно јединство без обзира у којој републици или аутономној покрајини живели.⁶²

⁶⁰ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Istorija 20. veka, Beograd, 2/2006, 115.

⁶¹ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 342-346.

⁶² D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 358-362.

У Словенији, *Нова ревија* (57), поднаслов „Преписка за словенски национални програм“ била је својеврсна реакција на меморандум САНУ. Било је то посебно издање Нове ревије изашло у јануару 1987.⁶³

Ова три полуформална документа представљају још један од елемента сукоба у тадашњој југословенској држави, и полако уводе национално питање као једно од кључних, чије ће нерешавање довести и до распада државе, пратећи низ других фактора. Иван Стамболић је говорећи на Београдском универзитету 30. октобра 1986. прогласио Меморандум „шовинистичком иницијативом“, док је Слободан Милошевић, успео да избегне јавно реаговање, што ће се у наредном периоду показати кључним.⁶⁴

Удружење књижевника Србије је 15. маја 1987. године започело серијом протесних вечери „О Косову – за Косово“. Централни комитет Савеза комуниста Србије, под председништвом Слободана Милошевића, одлучио је 27. маја да се крене у „идеолошку офанзиву“ против низа културних удружења и медија, претњом смањивања или укидања финансијских средстава. Међутим то није дало резултата.⁶⁵

Три су догађаја између априла и септембра 1987. године створила сцену на којој се одвијала битка између Милошевића и оних који су били на другој страни тако постављене линије. Прво у априлу 1987. године, Милошевић је посетио Косово Поље, покушавајући умирити гнев косовских Срба, у тој посети успоставио је директну везу са косовским Србима. Друго, у мају 1987. године, започела идеолошка офанзива против „напада на Тита“, којој је повод била насловна страница листа *Студент* на којој се алудирало на Тита у негативном контексту, тако су то протумачили Милошевићеви сарадници. Трећи, убиство четворице и рањавање седморице војника у касарни у Параћину, злочин почињен од стране Албанца, Азиза Келмендијај, покренуо је лавину гнева против Албанаца са Косова која се проширила и на Србе у другим републикама укључујући и Хрватску. Први догађај повезао је елите и масу, други поделио партију у Србији на институционалисте и револуционаре, а трећи омогућио да се уведе реторика и пракса изванредне ситуације, не само на Косову него и у целој Југославији.⁶⁶

Говор који је Слободан Милошевић одржао 25. априла 1987. године често се узима као почетак српског национализма у врху српске политичке структуре. Он је

⁶³ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 427.

⁶⁴ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 363.

⁶⁵ X. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 443.

⁶⁶ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 376.

дошао, попут Стамболића годину дана раније, да спречи још један долазак Срба и Црногораца у Београд, као и да их одговори од идеје да се трајно иселе са Косова. Стамболићево обећање од пре годину дана показало се празним, па су косовски Срби имали мало поверења у неког ко долази из Београда. Због тога је полиција формирала кордон између масе грађана и зграде где је требао бити одржан састанак. Милошевић, када је чуо да окупљени полицајцима говоре „Убице“, а њему су рекли да их је полиција пребила, на то је одговорио „Нико не сме да вас бије!“ Та реченица касније постала саставни део мита који су о Милошевићу стварали његови подржаваоци.⁶⁷

*„Он је након тога приступио разговору са локалним становништвом. Најважније закључке које је извукао из тих разговора су били да је опозиција говорила речником далеко ближим и разумљивијим тим људима, него партијски врх. Из чека је проистекао страх да би могао настати заједнички фронт између опозиције и масе, који више нико не би могао занемарити“*⁶⁸ – ово су закључци Дејана Јовића који жели да потврди своју тезу о томе да је Милошевић и овог пута имао на уму комунистичку партију, а не сам национализам. Међутим, када се ово повеже са изостанком Милошевићеве реакције поводом Меморандума САНУ, као и све већом националистичком реториком, тешко да се могу потврдити закључци Дејана Јовића. Готово све упућује да је Милошевић заиграо на националну карту, а то су потврдили и сви накнадни догађаји.

Полунезависно гласило студентске организације на Београдском Универзитету, објавило је страницу под насловом „Бал вампира“ како се приближавала годишњица Титовог рођења, а потом и Дан младости, 7. и 25. мај, идеолог београдске партијске организације Душан Митевић (директор радио ТВ Београда, каснијег РТС-а, који је био и лични пријатељ Слободана Милошевића) препознао је у томе напад на Тита. Ово је довело до сукоба Митевића и тадашњег председника београдске партијске организације Драгише Павловића. Иван Стамболић је такође критиковао Слободана Милошевића, који је сад подигао глас против студентског листа, а сасвим „перфидно отћутао“ Меморандум САНУ, према речима Стамболића. Подела унутар српског руководства била је све видљивија.⁶⁹

⁶⁷ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 377-381.

⁶⁸ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 378.

⁶⁹ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 383-384.

Парћански случај који је већ поменут, српски медији су искористили за ширење даље пропаганде, *„Албанцима не треба веровати, без обзира где су и како се понашају“*, порука која се ширила читавом Србијом. То је за последицу имало паљење и уништавање киоска и дућана чији су власници били Албанци. Сахрана једног од убијених, 6. септембра 1987, Срђана Симића која је окупила више хиљада људи, претворила се у практично политички скуп. Комплетна ова ситуација до краја је поделила српско комунистичко руководство на оне који су решење тешке ситуације видели у институционалним оквирима и оне који су то тражили револуцијом.⁷⁰

Институционалисти – главна идеја да се конфликт на Косову не може решити угрожавањем институција, нити изван њих. Веровали су да је кључ промена Устава, а то се може постићи само унутар самог система. Револуционари – инспирисали далеко више људи него прва група, средства борбе већим делом видела ван институција система. Сукоб ове две групације одиграо се на Осмој седници Централног комитета Србије 24-25. септембра 1987. године. Као победници су изашли револуционари. Потом је уследила замена свих институционалиста, револуционарима, како у партијским организацијама тако и у државним на свим нивоима од месног до федералног.⁷¹ Успостављено је јединство партије, постигнута монолитност. То нас наводи на закључке да су чистке направљене баш онако како их је својевремено водио Стаљин, до успостављања монолитности и јединства партије.

Угледни српски архитекта Богдан Богдановић, неимар Спомен обележја Јасеновац, који је од 1982. до 1986. године био градоначелник Београда и кога је Милошевић 1987. године узалуд покушавао да придобије за Централни комитет Србије, пише о Осмом пленуму Централног комитета: *„Учесници те историјске седнице говорили су као у грозници о 'крвавим (наравно српским) главама које се котрљају', оплакивали су лешеве (наравно српских) војника', спотицали су се о тела „силованих (наравно) српских девојака и жена', и то све у тренутку када још није била пала ниједна глава и ниједна жена није била силована. Мало касније су заиста падале главе и силоване жене, али понајмање српске.“*⁷²

Од јесени 1987. Милошевић је себи поставио циљ да укине фактичку равноправност косовских Албанаца и учини крај *„подели Србије на три дела“*. У ту

⁷⁰ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 385-386.

⁷¹ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003, 387-392.

⁷² X. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 444.

сврху су коришћени сви регистри националне и расистичке пропаганде: једна експлозивна мешавина од митова самосажалења и агресивности. У фебруару 1988. уследила је званична рехабилитација Српске академије наука и њеног Меморандума. У безброј градова Србије, Војводине и Црне Горе одржани су од средине 1988 перфектно организовани „митинзи“ на којима се све страшније и агресивније изражавала „воља народа“. У Београду је 19. новембра 1988. године одржан „Митинг братства и јединства“, на којем је по званичним проценама, учествовало милион људи. На том скупу је Милован Витезовић формулисао незаборавну реченицу: „Поштовани народе, наша историја ће памтити ову годину као годину у којој се догодио народ“. Тако је отпочео „култ народа“ и фолклоризација свакодневнице. На митинзима крајем осамдесетих реторика се кретала од заклињања у „братство и јединство“ до призивања мртвих и мрачног прорицања будућих ратова..⁷³

Новинари, свештеници, глумци, сликари инсценирали су косовски мит у свим варијантама. И „*vox populi*“ почео је поново да се пева традиционалним десетерцима јуначке песме:

„Слободане, сабљо наша бритка, / Хоће л' скоро на Косову битка?

Хоћемо ли звати Страхинића, / Старог Југа, девет Југовића,

Или Бошка да нам барјак носи / и да сабљом по Косову коси,

Хоће л' врела крвца да поцури / ће цветају косовски божури?

Ако треба, а ти само реци, / Летећемо ко пушчани меци“⁷⁴

У другој половини осамдесетих година формирала су се она два табора који ће попут непомирљивих главних актера југословенске драме стајати један насупрот другоме: на једној страни Србија, која се борила за рецентрализацију Југославије и сопствене републике, уз задржавање социјалистичког друштвеног уређења, на другој страни Словенија која се залагала за лабави савез држава, за политички плурализам и тржишну привреду. Босна и Херцеговина и Македонија су узалуд покушавале да посредују између две супротстављене стране, док је комунистичко руководство Хрватске исправа ћутало, да би се тек касније укључило у расправе на страни

⁷³ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 445.

⁷⁴ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 447.

Словеније.⁷⁵ – Готово идентични закључци као код Дејана Јовића, само без поделе на Уставобранитеље и Уставореформаторе.

⁷⁵ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 449.

Југословенска политичка сцена од јануара 1988. до маја 1989. године*

Антибирокупатска револуција или у народу још позната као Јогурт револуција. Био је назив за масовне изразе подршку новом српском револуционарном руководству и противљење опортунизму, аутономаштву, и дезинтеграцији Југославије. Тај покрет грађана је суштински био подршка властима, а не протест против власти, као што је био претходни случај са протестима косовских Срба и београдских интелектуалаца. Ова револуција која се није одиграла на једном месту и у једном дана, представља најважнији политички догађај који се одиграо у периоду од јануара 1988. до маја 1989. године, кроз ову револуцију се може испратити како сукоб унутар комунистичке партије Србије, тако и на простору читаве Југославије. Овај период, један његов савременик и један од важних сведока, Андрија Чолак, назива још и периодом Југословенског хладног рата.

Физичка сила демонстраната, отворено подржана од стране новог српског руководства, присилила је војвођанско руководство да поднесе оставку у октобру 1988. године као и црногорско, јануара 1989. године, када је на Косову уведено ванредно стање (након новог таласа протеста Албанаца у зиму 1988/89) постигнуто је јединство Србије. Средства су углавном била ванинституционална, док су притисци вршени митинзима, и употребом силе. Од институционалних борби, била је једино промена Устава, 28. марта 1989. године. Чиме је заокружена антибирокупатска револуција. Након тога кренуло се од стране српског руководства у офанзиву на југословенски врх, али су ту резултати били сасвим другачији, о чему најбоље сведочи Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије.

Највећи опоненти Слободана Милошевића у Председништву Централног комитета Савеза комуниста Југославије били су тих месеци Милан Кучан и Стипе Шувар. Сву тројицу одликовала је једна заједничка карактеристика – сва тројица су, наравно свако на свој начин, способни и изузетно лукави политичари. Своју лукавост најбоље је искористио Кучан, био је у стању да говори непрекидно по неколико сати и тако отупи пажњу. Док је Милошевић насупрот њега кратак и језгровит, али и непредвидив, умео је да изненади неочекиваним заокретом и променом става.

* У овом поглављу изостављени су догађаји око избора новог Државног председништва 1989. године, јер су они тема наредног поглавља.

Шуварева ћуд непредвидива, а расположење у кратком временском периоду смењивало од еуфоричног до депресивног. Сва тројица су се залагали за реформе, Кучан под њима подразумевао приближавање европској демократији, Милошевић се залагао за реформу лабаве федерације у чвршћу асоцијацију, а Шувар све карте полагао на реформу Савеза комуниста у модерну партију која може разрешити замршени југословенски чвор.⁷⁶ На овај начин Андрија Чолак описује три кључне личности наведеног временског периода из наслова овог поглавља.

У српској јавности се тада, а поготово касније, веровало да су Кучан и Шувар, као део „непринципијелне“ коалиције, заједнички супротстављени Милошевићу. Готово да је заборављено да су Шувар и Милошевић, у раздобљу до Шуваровог избора за председника Председништва, „удруженим снагама“ беспштедно нападали по словеначком сепаратизму, да је Кучан на многим седницама Председништва остајао потпуно усамљен пред налетом критика које су долазиле од Милошевића и Шувара.⁷⁷

Шуварова критика Словенаца била је инспирисан ставовима из армије као и из борачких кругова, док је Милошевић у том погледу био чврсто на ставовима актуелне српске политике која је ослонац у армији и међу борцима користила само онда када јој је то требало.⁷⁸

Крајем маја 1988. године на ред је дошла редовна годишња смена председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, будући председник је, по тада устаљеном реду, требало да буде кандидован из Хрватске. Изненађење је представљала неодлучност Хрватске да одмах предложи свог кандидата, па је уместо једног Председништво пред собом имало двојицу кандидата – Стипу Шувар и Ивицу Рачана. На тајном гласању изабран је Шувар, захваљујући подршци из Србије, док су Словенци, самим тим и Кучан гласали против Шувара.⁷⁹ Иако је гласање било тајно према броју гласова дало се препознати како се која федерална јединица определила на самом гласању, па самим тим и појединци из ње.

Мемоари Булатовић, 1988. годину назива, „*годином митинга*“ иако су они тек у њеној другој половини године постали интезивни, а потом се пренели и на наредну 1989. годину. Сам почетак „*године митинга*“, Момир Булатовић започиње у својим

⁷⁶ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 22.

⁷⁷ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 23.

⁷⁸ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 23.

⁷⁹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 23.

мемоарима, описом дешавања у Титограду⁸⁰ 20. августа 1988. године. Као неко ко од 1975. живи у Титограду, Момир Булатовић за организовање митинга у ово доба године, у време најјачег августовског сунца, сматра неком врстом „убиства са предумишљајем“ а самим тим и оне који су се определили да га организују баш тада, подводи под такву врсту „убица“. Како нам преноси, тадашњи званични руководиоци градски (Титоград) и републички (Црна Гора), хтели су да онемогуће његово одржавање, одабиром тренутка када ће бити одржан (јер по таквој врућини се не може издржати ни пар минута напољу, а не дуже од тога), јер нису могли да га спрече. Од овог догађаја почиње промена политичког руководства Црне Горе из јануара 1989. године.⁸¹

Момир Булатовић сматра, и да руководство државе и партије није било у стању да елементарно процени „политички пулс“ народа. Поред инсистирања да се митинг одржи у ово „невреме“, у прилог чињеници неразумевања, Момир Булатовић наводи, и да су тадашњи црногорски руководиоци на окупљени народ послали милицију. Да грађани не уважавају своје политичко руководство Момир Булатовић, износи податак да су на митингу говорили „потпуни маргиналци“, а „креатори“ тадашње црногорске стварности и „режисери“ митинга нису имали храброст. „Да ли су то људи знали, или тек осетили, тешко је утврдити али су званичним говорницима окренули леђа.“ Како сведок, а касније и сам учесник Момир Булатовић сматра, да је баш та реакција „страховито наљутила“ црногорске властодршце, па су њихови „послушници“ данима преко новина, радија и телевизије ширили званичну „истину“, али се, према речима Момира Булатовића, ипак истина није могла сакрити.⁸²

Октобарски митинг, који је такође организован у Титограду, за који Булатовић наводи да је прошао без његовог учешћа, јер је тог дана био у шетњи са супругом и децом. У току које је наишао на раднике фабрике „Радоја Дакића“, којима се прикључује велики број људи на улици. Након чега је са супругом одвео децу кући и онда посредством радија и телевизије пратио шта се дешава испред Скупштине Савезне Републике Црне Горе. Извештаји су према речима Момира Булатовића, били „драматични и вешто монтирани“, тако да изазову одбојност посматрача. Наводи да

⁸⁰ Некадашњи Титоград је данашња Подгорица, главни град Црне Горе.

⁸¹ М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 22.

⁸² М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 23.

није ни слутио да се у исто време иза дебело затворених врата доноси одлука да се Црна Гора уведе у неку врсту ратног стања.⁸³

Булатовић сматра, да све скупа није могло бити подведено ни под какав параграф и да није било стварног разлога да се нареди употреба силе и Титоград прогласи затвореним градом. Он лично претпоставља, да су то вероватно мислили и сви они које је јутро затекло пред Скупштином, и на које су кренули специјално обучени и опремљени „милицајци“. „Мислим да се и данас крију неки важни подаци и чињенице.“ Обрачун „милиције“ са радницима Никшићке Железаре, на већ чувеној Жутој греди, према речима Булатовић, „била је кап која је прелила чашу“. „Са неверицом сам прихватао да се све то заиста десило и сумњао да неко може да буде толико покварен и глуп да нареди употребу силе против свог народа, против људи који су достојанствено и одлучно тражили промене у друштву. Све су се емоције брзо слиле у једну једину – гнев.“⁸⁴ Тако је почело стотину дана који су потресали Црну Гору, а који су се завршили променом политичког руководства, у чему је велико учешће имао и аутор мемоара, чијом пажљивом анализом долазимо до великог броја коцкица једног политичког мозаика који се у будућности мора склопити, јер без склапања једног таквог мозаика не могу се разумети последњи дани Југословенске државе.

Настала је потпуна блокада у стварном животу. Одржавани су „спонтани“ и „наручени“ састанци, на којима је трајао „дијалог глувих“. Званичници су покушавали да се правдају да су били „изазвани да употребе силу“, јер су Црну Гору напаале „милитантне групе из Србије“. Наравно, није се могла саопштити ни једна чињеница, доказ или име, али су званичне верзије понављане до бесмисла.⁸⁵

Ланци „званичне истине“ почели су да се разоткривају, али се на површини још одржавала „иминка“ режимских извештаја. Дневни лист *Побједа* толико је износио неистине, да су грађани у знак протеста јавно палили поједине бројеве. Соба за монтажу у Телевизији је била под строгим контролом и у њој су тадашњи главни уредник и његови „сателити“ монтирали извештаје у складу са захтевима партијског врха.⁸⁶ Све ове информације изнете су искључиво на основу мемоар Момира Булатовић, као сведока тих догађаја, оно што историчарима предстоји јесте да у

⁸³ М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 24.

⁸⁴ М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 24.

⁸⁵ М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 24.

⁸⁶ М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 25.

будућности ове информације провере анализом полицијских докумената, ако су сачувана и њиховим поређењем са оним што је писано у штампи. Аутор овог рада није имао објективних могућности да то уради у овом тренутку, али пажљивом анализом самих мемоара и на основу онога што се могло видети у српској штампи која му је била на располагању, може стојати иза тврдње да су изнети подаци на трагу истине о догађајима о којима Момир Булатовић сведочи.

Црногорска Скупштина и расправа у њој били су само увод, центар свих политичких збивања и концентрација стварне политичке моћи био је Централни комитет Савеза комуниста Црне Горе. У једном партијском документу, ствари су се поново објашњавале инвазијом из Србије, милитантним групама које немају никаквог другог циља осим да сруше легално и легитимно црногорско руководство и Црну Гору учине безначајном провинцијом Србије. На бројним партијским састанцима информација је одбацивана, и дошло је до праве и, после дуго времена, прве политичке поларизације унутар Партије.⁸⁷ Момир Булатовић нам о овим догађајима сведочи као неко ко још није директно ушао у политику али се налази пред њеним вратима. Што се види на основу наредних података који ће овде бити изнети.

Све основне организације на Универзитету су одбациле тај партијски документ, о инвазији Србије, уз његову жестоку критику, а универзитетски Комитет, сумирајући расправу, одлучио је да Централном комитету упуту листу са својим захтевима. Ти захтеви пролазили су готово неприметно, све док тадашњи члан Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из Црне Горе Веселин Ђурановић, који је неспорно био „*прва политичка виолина Црне Горе*“, у свом дугом и конфузном излагању, једном успутном реченицом, рекао да би било добро да се у односу на испостављене захтеве Универзитета, одржи заједничка седница Председништва Централног комитета и Председништва Универзитетског комитета, предлог је ушао у закључке. Момир Булатовић овај потез Веселина Ђурановића оцењује као „*брилијантан очајнички потез*“, а објашњава га тиме што је он на бази информација и увида у расположење успео да процени неминовност пада целокупног тадашњег руководства. Уводничар на заједничкој седници био је Момир Булатовић и он је изнео

⁸⁷ М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 27.

и објаснио захтеве: „...од укупно 15 тачака и захтева, 11 су посветили кадровској смени...“⁸⁸

На протесним митинзима у Титограду и у другим местима Црне Горе, 10. јануар 1989. године, радници и студенти траже смену целокупног руководства Црне Горе. Прво су на улице изашли радници „Радоја Дакића“, потом се придружили студенти и грађани, а нешто касније у Титоград су почели да пристижу радници из Никшића и неких других црногорских места. Према информацијама које су објављене у *Политици* окупило се према једном податку око 60. 000, а према другом око 150.000 људи.⁸⁹ Подаци су стално варирали, вероватно ће се и у будућности тешко утврдити тачан број, с обзиром да Момир Булатовић у својим мемоарима говори да су многи полицијски записници уништени.

У среду, 11. јануара 1989. године оставке су поднели Председништво Савезне Републике Црне Горе, Председништво Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе, Председништво Републичке конференције Социјалистичког савеза Радног народа и Председништво Републичког већа Савеза синдиката. Такође непозиве оставке поднели и Велисав Вуксановић, председник Скупштине Савезне Републике Црне Горе, Слободан Филиповић, извршни секретар Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије и извршни секретари Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе.⁹⁰ На заседању свих Већа Скупштине Савезне Републике Црне Горе прихваћена оставка Председништва Црне Горе као и оставка члана савезног Председништва.⁹¹

Крајем 1988. године за огромну већину грађана Србије све је било јасно: на делу је била „завера против Срба и Србије“ коју предводе „непринципијелна коалиција“ из западних република и њени помагачи из руководства других република, посебно из покрајина које „уживају превише аутономије“.⁹² Ове податке наводе и Андрија Чолак и Дејан Јовић, као што и аутор овог рада потврђује анализом београдске штампе из 1989. године.

⁸⁸ М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991, 28.

⁸⁹ *Политика*, 11. јануар 1989, 1,7,8.

⁹⁰ *Политика*, 12. јануар 1989, 1.

⁹¹ *Политика*, 14. јануар 1989, 1.

⁹² А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 16.

Љубомир Тадић на споменутој трибини у Француској 7, осим упозорења на Милошевићево окружење, оштро критиковао водећи лист у Србији *Политику* и њену рубрику *Одјеци и реаговања* за коју је рекао да је постала једна врста отвореног поштанског сандучета у који се сврставају свакојаки погледи, приземне амбиције које најчешће одговарају најприземнијим интересима, најприземније дневне политике. После овакве критике и он је одмах освану на страницама рубрике као предмет жестоких напада⁹³.

У Србији су првих дана 1989. године, као што је већ речено и крајем 1988. године, сви су мање више били заокупљени положајем Срба и Србије и „*завером*“ против њих. Тих дана, у седишту српских књижевника у Француској 7, у Београду, организује се расправа на тему србофобије. Тих дана јавиће се и први глас упозорења Слободану Милошевићу. Филозоф Љубомир Тадић подићиће свој глас против „*кадровске комбинаторике*“, указујући на лоше Милошевићево окружење људима „*који припадају интелектуалном лумпенпролетеријату*“ Тадићево упозорење било је заматак који је три године касније српску интелигенцију у доброј мери дистанцирао од политике српских власти и пребацио је на страну опозиције.⁹⁴

Слободан Милошевић одлучио је да „*српско питање*“ по сваку цену реши, како је сам умео да каже институционално или ванинституционално. На великим уличним митинзима, на којима је требало да буде изражена „*народна воља*“, смењена су руководства Војводине и Црне Горе, после чега је требало да се пређе и на „*сређивање стања*“ и другим деловима Југославије. У медијима је представљано да су уз Милошевића били народ, академици, књижевници, радници, сељаци, студенти, а потврда тога су требали бити и митинзи организовани широм Србије. Идиличну слику о Слободану Милошевићу коју је стварала већина српских медија, кварили су други у Југославији, који су у Милошевићу видели опасност не само за реформе већ и за опстанак и даљу судбину Југославије.⁹⁵

Највећи изазови за Милошевић на почетку 1989. године долазили су из Словеније, која је све гласније захтевала радикалне политичке и економске промене и прилагођавање југословенског федерализма новом времену, при чему је, осим српског

⁹³ *Борба*, 10. јануар 1989, 4. Ове податке износи у својим дневничким белешкама и Андрија Чолак.

⁹⁴ *Борба*, 10. јануар 1989, 4. Као и за претходне наводе, и ове податке износи у својим дневничким белешкама и Андрија Чолак.

⁹⁵ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 16.

национализма, као највећа кочница тих реформи означавана и Југословенска народна армија.⁹⁶ Ове информације Андрија Чолак нам доноси у светлу разјашњавања, пре свега креирања медијске слике у другим југословенским републикама.

Партијски пленуми преношени преко телевизије требало је да покажу народу ко се и са колико жара борио за истину, правду и праве реформе. *„Али народ није један, народа је много и сваки од њих ствара своју слику о томе ко је у праву у непоштеном рату који између себе воде партијске врхови тадашње Југославије.“*⁹⁷

У наредних неколико редова, а потом и даље у оквиру овог поглавља, биће издвојени делови неких чланака иностраних листова, избор онога што ће бити приказано искључиво припада аутору дневника *Агонија Југославије*, док аутор овог рада само преноси. Веродостојност онога што се жели приказати, не би требало доводити у питање, јер је Андрија Чолак обухватио различите државе, а у појединим државама и по неколико листова, тако да се може рећи, да оно што је издвојено и приказује медијску слику која се у тим државама стварала пратећи тих неколико дневних листова.

Тајмс: *„Једно од неприхватљивих истина за данашњу Југославију јесте да попуштање напетости између Истока и Запада умањује стратешки значај једне несврстане земље у срцу Европе“* – ово злокобно предвиђање пропраћено је још злокобнијим питањем: *„Ко ће јамчити за свадљива југословенска племена када једном руске трупе и тенкови напусте источну Европу?“* Уводничар лондонског листа написао је ово у јануару 1989. године.⁹⁸

Амерички *Бизнис вик* средином 1989, пише: *„Југославија могла бити прва комунистичка земља која ће спровести тако широке реформе“*, али ни амерички лист не пропушта да упозори: *„Како комунизам постаје све лабавији, већа је вероватноћа да би суздржавана националистичка осећања могла да експлодирају у политички хаос“*.⁹⁹

Највећа опозиција Милошевићу на почетку 1989. године била је изван Србије, као што је већ речно, и то пре свега у Председништву Централног комитета савеза

⁹⁶ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 17.

⁹⁷ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 17.

⁹⁸ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 17.

⁹⁹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 18.

комуниста Југославије, које је тих месеци на затвореним седницама за јавност покушавало да разреши југословенски чвор. Хрвати и Словенци, према речима Андрије Чолака, на смрт преплашени Милошевићевим ванинституционалним скидањем руководства у Војводини и Црној Гори, на седницама Председништва више „*нису крили своју одбојност*“ према таквој политици српског руководства. Такве информације Андрија Чолак, настоји да потврди писањем немачког *Велта*.

Део текста *Велта*, који нам преноси Андрија Чолак: „*Док се свргавање целокупног партијског и републичког руководства у Црној Гори и, наравно Србији слави као победа народа над бирократијом, у Словенији и нарочито у Хрватској приметна је забринутост и готово заплашеност због победе улице.*“¹⁰⁰

Читав период од јануара до маја 1989. године био је у знаку готово свакодневних захтева да се Шувар смени. А оштри дуели Милошевића и Шувара обележили су и период од његовог избора маја 1988, па до поменутог јануара 1989. године. Шувар и Милошевић су се разишли на питању решавања Косовске кризе. Шувар је био „*неооправљиви Југословен и антинационалиста*“. Као такав Шувар је био убеђен да се косовски Албанци могу интегрисати у Југославију и да их не треба по сваку цену и на силу стављати под исту капу Србије. За Милошевића који је свој успон остварио управо на питању Косова, такав став је представљао праву политичку јерес. Сукоб између њих двојице био је неизбежан, али је он скоро пола године посматран као сукоб личне природе, иако је било јасно да су много озбиљније и дубље ствари у питању. То се по највише може објаснити уздржаности осталих представника Хрватске у Председништву – Ивице Рачана и Станка Стојчевића, који су се клонили сукоба са Милошевићем и покушавали да умире Шувара. Тако да док су Срби и Словенци увелико „*ратовали*“ у савезном партијском Председништву, Хрвати су осим Шувара, тај „*рат*“ углавном мирно посматрали.¹⁰¹

У припремама за Двдесету седницу Централног комитета Савеза комуниста Југославије, која је требало да допринесе коначном рашчишћавању сукоба у федералном партијском врху, крајем јануара 1989. године из Загреба стижу први знаци да на дневни ред долази сукоб између Србије и Хрватске. Партијско руководство Хрватске је наине жестоко напало Милошевићеву политику. Само један дан после тог

¹⁰⁰ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 21.

¹⁰¹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 25.

напада Милошевић и Стојчевић су имали прилику да се сретну „очи у очи“ на седници федералног партијског председништва 24. јануара 1989. Милошевић је тада Стојчевићу реко: „Председниче, не смемо да дозволимо да се Србија и Хрватска свађају“. Милошевић очигледно није желео да отвара два фронта против Словеније и Хрватске, покушавао то по сваку цену да избегне, али је очигледно већ било касно.¹⁰²

Отварању новог фронта највише се свакако обрадова Кучан, бар на неко време, терет борбе са Словеније би био пренет на Хрватску, или бар подељен. Кучан је за то време причао вицeve по кулоарима о Милошевићу, чија је поента да су Гебелс и Стаљин Милошевићеви шегрти.¹⁰³ Јасна алузија на политику за коју се определио Милошевић у партији Стаљинова чистке и остало, а контрола медија креирање јавног мњења као што је својевремено чинио Гебелс, али са таквим критеријом да је Милошевић мајстор а они само шегрти.

На дневном реду за Двадесету седницу, био је Шуваров реферат, који су чланови Председништва из Србије, „дословно растурили“. Што је искоришћено да се на Шуваров рачун још много тога каже, али тог пута су уз Шувара чврсто стали Рачан и Стојчевић. Милошевић је свакако подсетио да се отварањем „хрватског фронта“ однос снага ремети и да то представља претњу српским ставовима. Потом је упозорио да у федерацији „ниједан део или коалиција не могу наметати решење неком другом делу, ни прегласавањем ни гласачким машинеријама“.¹⁰⁴

Шувар је опет окривљен за све, циљ Милошевића да сведе на лични сукоб са њим. Међутим, његово (Шуварево) узвраћање ударца све мање представља личну одбрану, све више је то преношење борбе на широки терен међупартијских односа. Шувар је напао српску страну да припрема пуч на Двадесетој седници, а као крунски аргумент је парафразирао крилатицу која се тих дана ширила Србијом да је „игра почела“ и да „морају отићи сви они који су посвађали наше народе“.¹⁰⁵

Колико су ови дани на истеку јануара 1989. године били драматични показује и чињеница да је тадашњи председник Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Раиф Диздаревић изненада дошао на последњи састанак чланова партијског председништва, уочи Двадесете седнице Централног комитета

¹⁰² А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 26.

¹⁰³ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 26.

¹⁰⁴ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 27.

¹⁰⁵ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 27.

Савеза комуниста Југославије, и на затвореном састанку, чак и без присуства извршних секретара, информисао о ситуацији у земљи. Армија је стављена у први степен приправности, а зграда Савезне скупштине, у којој треба да се одржи седница биће све време под правом војном блокадом.¹⁰⁶

Милошевић се први успротивио таквој драматизацији, сматрајући да су такве мере непотребне, али Двдесета седница Централног комитета Савеза комуниста Југославије, ипак је одржана под посебним режимом безбедности. Косовска улица била је затворена за саобраћај, а у згради Скупштине дежурали су људи из војне безбедности у цивилним оделима. У полицију се изгледа није више веровало, највише због догађаја у Црној Гори, када полиција није успела да се супротстави митингашима, а касније је установљено да је у самој полицији дошло до раскола.¹⁰⁷

Милошевићу је више него икад била потребна „гласачка машинерија“, па је због тога на све начине покушавао да упражњена места бивших чланова из Војводине у Централном комитету попуни пре седнице. Друга страна је то покушавала на све начине да осујети, позивајући се на статутарне норме, па је Милошевић тада рекао: „*Ма хајде да ми то сами решимо без статутарних заврзлама*“. Али потом Стојчевић узвртио: „*Пуна су нам уста демократије, а онда навијамо да се прескочи статутарни поступак. Ја не могу давати сугласност без Предсједништва ЦК Хрватске*“.¹⁰⁸

Јавност тадашње Југославије, засићена бројним седницама партијског врха које ништа не решавају, пропратила је Двдесету седницу Централног комитета Савеза комуниста Југославије, поприлично равнодушно. Са данашње временске дистанце, може се рећи да је ова седница неправедно запостављена. За разлику од домаће светска штампа је осетила да се ради о пресудном тренутку јер је ова седница заправо означила дефинитивни разлаз републичких партијских врхова и, што је најважније, свима је било јасно да повратка више нема. Сви покушаји чињени у наредних годину дана до Четрнаестог конгреса Савеза комуниста Југославије, показали су се неуспешним. Испоставило се као да су од Двдесете седници Централног комитета Савеза комуниста Југославије, све посвађане стране „*дигле руке од Југославије и од њеног Савеза*

¹⁰⁶ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 28.

¹⁰⁷ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 28.

¹⁰⁸ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 28.

комуниста“. Све снаге су од тада биле усмерене на заузимање што бољих позиција и на оно што следи после формалног распада.¹⁰⁹

Лондонски *Тајмс*, после првог дана рада 20. седнице: „Српском блоку, којем су се придружили и Македонци, супротстављају се блок Хрвата, Словенаца и босанских Муслимана, на које се ослањају Албанци са Косова. Након Милошевићеве победе у Црној Гори постигнута је приближна равнотежа у односу политичких снага у највишим органима државе и партије...“¹¹⁰

Гардијан, констатује: „Југословенски комунисти данас се постројавају дуж поделе север-југ, у којој су северне, просперитетније републике Хрватска и Словенија заједно, можда не толико у подршци Стипи Шувару, колико уплашене и супротстављене Слободану Милошевићу и мање развијеним регијама Србије, Македоније и Црне Горе.“¹¹¹

Адмирал Петар Шимић, тада први човек Партије у армији: „Припадници ЈНА ће се свим снагама и свим средствима супротстављати било коме ко хазардира са тенковима НОБ-а и социјалистичке револуције. Ако је неко већ прогласио битку за Југославију, она се неће водити без ЈНА.“ Њему ће се сутрадан придружити и Словенац, адмирал Стане Бровет, што је на тренутак давало привид да у армији, за разлику од Партије, постоји јединство.¹¹²

Римска Република пише: „Непријатељства су почела одмах, без много попуштања формализму. Шувар је одбио да поднесе оставку и искључио могућност одржавања ванредног конгреса. Милошевић му је одговорио претећи уличним демонстрацијама. Велики сукоб у врху комунистичке партије, вероватно најдраматичније у историји земље, имао је дакле агресиван и борбен почетак.“¹¹³

Лондонски *Дејли телеграф* је написао: „Југословенска армија дала је јуче до знања да је спремна да употреби силу да би спречила да жестока битка за власт и међунационални немири поцепају земљу.“ *Тајмс* истиче: „Стах од грађанског рата

¹⁰⁹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 29.

¹¹⁰ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 29.

¹¹¹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 29.

¹¹² А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 29-30.

¹¹³ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 30.

огласио се јуче у Југославији, након што је један војни вођа рекао да армијске снаге могу бити употребљене да смире националне немире.“¹¹⁴

Британски лист *Индипендент*: „Армијски шефови изложили су јуче најоштрије упозорење комунистичкој пертији да препуцавање између вођа шест југословенских република неће више бити толерисано“ лист од југословенских званичника незванично сазнаје „да су армијски шефови лично наредили Милошевићу да охлади своју реторику“.¹¹⁵

Сукоби у југословенском партијском врху предодредили су и означили даљи ток догађаја. Дефинитивни разлаз на Двадесетој седници Централног комитета Савеза комуниста Југославије, крајем јануара 1989. године, некима је сигурно помогао да се у наредним месецима што боље припреме и за формални распад Југославије. Други су се пак уљуљкивали у илузији да још није све готово и изгубљено, да се комунизам може и мора спасавати, макар само у својој републици и својој нацији.

У фебруару 1989. у Љубљани је објављена програмска изјава Социјалдемократског савеза Словеније, у којој се каже да ће се овај савез залагати за парламентарни систем у коме ће моћи да се кандидују представници разних политичких странака јер Савез не верује у нестраначку демократију. Најављује да ће се залагати за укидање концепта интегралног самоуправљања и друштвене својине. Нема много нагађања, јасно је да се односи на вишепартизам и тржишну привреду, за редуцирање армије и њено свођење на бројчано мали, професионализовани одбрамбени војни апарат. Не окрећу леша Југославији, инсистирају на пуном суверенитету република уз лабаво заједништво.¹¹⁶

Опозиционим странкама у то време није остало ништа друго него да се у илегални припремају за наступајуће дане и месеце. Многи се ниску скривали али су их званичне власти игнорисале. Туђманова посета редакцији *Весник*, најбоље одсликава жељу стављања медија под своју контролу.(причу доноси Андрија Чолак) Будући шеф хрватске државе говорио је тако да саговорник није успевао да дође до речи, а говор се сводио на основни захтев: „Хрватска демократске заједница и њен шеф траже простор у *Вјеснику*, да се о њима и њиховим активностима јавност редовно

¹¹⁴ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 30.

¹¹⁵ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 30-31.

¹¹⁶ *Борба*, 23. јануар 1989, 4; А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 32.

информише“. Када је заменик (главног уредника) покушао да објасни како је *Вјесник* гласило Социјалистичког савеза и да је Туђманов захтев неумесан, Туђман се није устезао и да припрети. Рекао је „*Хрватски народ вам то неће заборавити. Ви сте одговорни пред народом!*“ Заменик је покушао да се извуче објашњењем да је *Вјесник* финансиран од стране Социјалистичког савеза, али се Туђман није дао поколебати: „*И ми ћемо дати новац! Хајде, реците колико кошта једна страница у Вјеснику, ми ћемо платити!*“ На питање одакле им новац, Туђман је без устезања одговорио: „*Од наше прогане браће дилем свијета.*“ Српски опозиционари Војислав Шешељ и Вук Драшковић такође отишли у иностранство, одакле су се враћали са титулама војводе, престолонаследницима непостојећег престола или нешто зелених новчаница, али у медијима још нису имали простора.¹¹⁷

У Цанкаријевом дому у Љубљани, 16. фебруара 1989. године основана је самостална политичка странка у Словеније. Социјалистичкодемократски савез Словеније. После Сељачког савеза и Словеначког савеза који су изразили жељу да сарађују са Социјалистичким савезом радног народа, овај трећи савез хоће али под условом да Социјалистички савез радног народа, нема водећу улогу у свим сегментима јавног живота. Један од захтева да се формира словеначка армијска област под контролом словеначког парламента.¹¹⁸

Потом у Марибору оснивачки збор наговештаји о претварању у политичку партију, изнет је Програм у 12 тачака, 90% присутних били су студенти, оснивачки збор водио Борис Комљеновић, студент прве године машинског факултета. Програм: укидање садашњег политичког неуспешног система, борба против централистичких и унитаристичких тенденција у Југославији, гаранција људских права и слобода, увођење парламентарне демократије, улазак међу земље развијене Европе, неговање политичког плурализма и заштита права мањина, контрола над званичним органима власт.¹¹⁹

Данас многи овај програм оцењују као једину шансу да тадашња држава опстане. Такав одговор са свим извесно нећемо никада моћи да добијемо, јер није у домену науке да на њега одговори. Међутим, оно што се десило након упознавања јавности са овим програмом јесте вредно пажње. Овај програм је омогућио свима који

¹¹⁷ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 41.

¹¹⁸ *Политика*, 17. фебруар 1989, 5.

¹¹⁹ *Политика*, 18. фебруар 1989, 8.

су желели да укажу да се у Словенији одигравају процеси коју су против начела самоуправног социјализма и супротни програму Савеза комуниста Југославије. Нешто касније, Милан Кучан, је слављен у Словенији као човек који је словеначком народу донео не само властиту државу већ и западну демократију. Међутим не сме сметнути чињеница да се у овом периоду и он залагао за идеју једностраначког плурализма.¹²⁰

Тада се јављају „*партијски чистуници*“ да докажу како је у неким југословенским републикама на делу рестаурација капитализма и како треба све учинити да се томе стане на пут. Заседају тзв. „*идејне комисије*“, чији основни циљ није изналагање нових путева трансформације склеротичне партије комуниста, већ у првом реду очување стечених позиција, макар и по цену враћања на старо и превазиђено. У том погледу најревноснија била је Идеолошка комисија Градског комитета Савеза комуниста Београда, на челу са председницом Мирјаном Марковић (супругом Слободана Милошевића). Седнице ове комисије представљале су доказ за све оне који су једва чекали да покажу да је у Србији на сцени својеврсна рестаурација стаљинизма.¹²¹

И тако је опет дошло до пат позиције. У Србији су једва дочекали да због појаве Социјалдемократског савеза оптуже Словенију, на другој страни седница Идеолошке комисије Градског комитета Београда требало је да послужи другима у Југославији да докажу куда иде Србија.

На самој седници на којој је Мирјана Марковић, између осталог рекла: „*Митинзи су у овом часу утицајнији чак и од Савеза комуниста. Организација је у кризи, митинзи су у напону. Њихова мобилизаторска способност проистиче из чињенице што се њима могу реиити актуелни и крупни проблеми*“.¹²²

Осим штампе у Србији и Црној Гори, гласила у Хрватској и Словенији дочекала су ставове са ове седнице као отворену претњу демократији. Загребачки *Вјесник* је то назвао „*кинеским синдромом на домаћи начин*“ (тешко остварив концепт у домену научне фантастике) и упозорио да концепт изласка из кризе нуде комунисти Београда „*још једном води у балканизацију нашег простора*“. А Љубљанско *Дело* упозорава да је на тој седници „*дефинитивно лансирана идеја о некаквој југословенској културној револуцији, тј. о великом преуређењу државе према узору потпуног безакоња и према*

¹²⁰ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 32.

¹²¹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 33.

¹²² А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 33.

рецепту који може да доведе до терора“. Подсећајући да је главни говорник Мира Марковић, супруга Милошевића, коментатор, љубљанског листа констатује да *„вероватно нема никакве сумње да барем један узрок лежи у сазнању да у српском покрету запиње и да се од стагнације (а тиме и од расула) може да заштити само новом насилном политизацијом“.*¹²³

Косово је на почетку 1989. године представљало најопасније жариште, кроз које су се преламали готово сви аспекти југословенске кризе. Све оно што је тих дана потресало Југославију и њене подељене републике имало је своје полазиште у косовској кризи, која је управо тих дана достигала кулминацију. Рудари Старог Трга у Трепчи данима штрајкују одбијају да изађу из јаме, што у светском јавном мњењу изазива оштре осуде власти у Србији.¹²⁴

Овај косовски штрајк повод је нових сукоба и подела у југословенском партијском врху, што ће кулминирати на затвореној ванредној седници председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије у недељу, 26. фебруар 1989. године. На неколико стотина метара растојања у зградама Централног комитета и Палате федерације, ломила су се копља због изазова косовских рудара, док је читав свет с нескривеном пажњом очекивао исход. Све време тињала је тиха ватра сукоба Србије и Словеније око начина решења тог догађаја.¹²⁵

Саопштење Словеније које је дан раније упућено јавности недвосмислено даје за право косовским рударима и тешко оптужује политику српских власти. Тадашњи шеф косовских комуниста Рахман Морина коначно је дао шлагворт да се на ствар пређе директније, рекавши да ће после изласка рудара из јаме бити потребно утврдити које стајао иза овог штрајка и ко уносио конфузију у читав случај и допринео погоршавању ситуације, уместо њеном смиривању.¹²⁶

Слободан Милошевић је дочекао Моринино питање и тада отворио карте. Прво је упозорио да је кључна ствар чињеница да су овај штрајк рудара и подршка коју они добијају из саме Југославије *„супротстављена политици Савеза комуниста и настојање да се задржи политика која је до овог и довела“.* По Милошевићу то је дакле, непријатељска политика која се спроводи бездушно и која не преза ни од

¹²³ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 35.

¹²⁴ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 36.

¹²⁵ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 36.

¹²⁶ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 37.

угрожавања живота и здравља рудара. Даљи ток седнице наставио се свађом представника Словеније и Србије. Потом, Милошевић, се осврнуо на саопштење Словеније којем су подржали штрајк рудара, и рекао: *„Ово што је дошло из Словеније јесте ударац у леђа читавом СКЈ, и такав непријатељски гест још није забележен....то стално стављање клипова у точкове један је од главних разлога што нам је стање на Косову овакво и што може довести до потпуног иселјавања Срба и Црногораца.“*¹²⁷

Борис Мужевић је рекао: *„Последњи који је такве речи изговорио био је Стаљин. Било би добро да то изађе у јавност па да се види. Ако неко у Југославији мисли да Словенија стално подмеће клипове, онда то мора и да аргумендује. Ако Словенија помаже контрареволуцију улагањима на Косову, онда се морамо разјаснити. Да ли је ово пребацивање кривице на Словенију један у низу алибија за властиту нерад и неодговорност?“*¹²⁸

На ТВ - екранима широм Србије преноси се слика из Цанкаријевог дома у Љубљани, у коме Милан Кучан отворено пред целим светом изговара оно што је пропустио да каже дан раније на ванредној седници Председништва ЦК СКЈ. Тако је коначно Косово раздружило Србију и Словенију. Одговор из Србије брзо је стигао, активисти широм Београда и Србије су се растрчали по својим организацијама обавештавајући народ и чланство да сутрадан сви обавезно дођу пред Савезну Скупштину на митинг подршке српском руководству и, још више, протеста против словеначке политике и свих оних у Југославије који је следе.¹²⁹

Уторак, 28. фебруара 1989. године колоне грађана, ђака и студената са заставама одлазиле су према Скупштини, а Шувар са прозора свог кабинета нервозно посматрао непрегледну масу која се преко савског моста креће ка центру града. У то време Централни комитет Савеза комуниста Југославије ванредно је заседао, саопштење са те седнице требало је да умири људе и допринесе да се на миру разиђу својим кућама. Председништво одлучује да овласти Слободана Милошевића да формулише пет тачака које ће умирити окупљен народ пред Скупштином. Милошевић је на седници био

¹²⁷ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 37-38.

¹²⁸ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 39.

¹²⁹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 40.

најагилнији јер то је седница коју је сам иницирао окупљањем стотине хиљада људи пред Скупштином.¹³⁰

У неком тренутку од полиције стижу информације да је ситуација пред Скупштином таква да сваког часа може доћи до експлозије, па су све очи уперене у Милошевића. Он тада прави свој последњи маневар. Пошто је сваког часа излазио да телефонира, при једном повратку узвикнуо: *„Па шта се ми овде прегањемо када се на радију већ врти вест из нашег информативног сектора да је Председништво усвојило све захтеве митинга и да ја долазим пред Скупштину да говорим!“*¹³¹

Милошевићу је овај маневар очигледно добро дошао, а сасвим је могуће да је од њега и потекао. Постигао је што је желео: расправа о пет тачака које је он предложио убрзо је завршена, а он је, како је рекао, невољно и само зато што је тако саопштено пристао да лично оде пред Скупштину. Након његовог говора велики број окупљених људи се разишао, али нешто мањи број је остао и даље узвикивао *„ништа није решено“* *„испуните захтеве“* *„издаја, издаја“* *„идемо на Косово“*. Косовска драма тих дана је до те мере потресла Југославију да се од ње никада неће опоравити, а две године касније доживеће и свој тужни и трагични распад.¹³²

Британски *Индипендент* само један дан после, *„Званична и незванична Словенија се сврстала са албанским револтом на Косову и против шефа српске партије Слободана Милошевића. Његов словеначки колега Милан Кучан изазвао је жестока реаговања српског јавног мњења, пошто се појавио на истој платформи са водећим личностима новооснованог Словеначког демократског савеза да би осудио српску политику на Косову. Кучан је рекао да се за остварење српских легитимних права користе необична средства. Док Тајмс пише, „Хапшења (прим. аут. мисли се пре свега на хапшење Азема Власија), уместо да смире, још више су погоршала ситуацију. Она су можда створила нуклеус за будуће албанско руководство које ће бити не само непријатељски расположено према Србији, већ и према Југославији, што Срби управо желе да избегну.“*¹³³

Тих дана ће српски књижевници са своје ванредне скупштине одговорити на изазове из Словеније такође гневно и увређено, а Матија Бећковић ће београдски

¹³⁰ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 40.

¹³¹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 42.

¹³² А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 43.

¹³³ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 43.

митинг упоредити са великим демонстрацијама од 27. марта 1941. године, рекавши да је српски народ овог пута реаговао због једног другог пакта.¹³⁴

Словеначки културни радници су упозорење српске стране да ће Словенци трпети политичке, привредне и културне последице, уколико се јавно не извине српском народу, оценили као „*сирову ултимативну претњу, сличну оној коју је Стаљин упутио Југославији 1948*“.¹³⁵

РФИ, јавља: „Док у Словенији, упркос растућем национализму, настоје да изборе легитимитет за пуни политички плурализам, у Србији чак и интелектуалци, који су доскора представљали демократску опозицију, одлажу такве захтеве, чекајући да се Србија најпре уставно конституише. За то време власт у Србији све упорније настоји да заустави процесе који за сада само у Словенији и Хрватској воде ка вишепартијском систему“.¹³⁶

Седница Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, 6. марта 1989. године, речи Ивице Рачана: „Људи, да вам право кажем, ја се расправе о овом питању (прим. аут. националном питању у Југославији) бојим. Хвата ме трема кад помислим шта све може из ње произаћи“. Милошевићев ироничан покушај „утехе“ Рачанина: „Па то је добро, ја сам увек добро положио испит кад сам имао трему“. Словенац Мужевић на то додаје: „Изгледа да у последње време немаш трему!“ Расправа завршена ироничним жаокама, а расправа о овом питању никада није отворена, већ је две године касније решавана оружјем. Индикативна је, јер се чини да је сам Рачанин можда предосећао трагедију која ће уследити. Као закључак се може извући партијски врхови се више нису бавили спасавањем државе већ доказивањем исправности својих ставова. Сукоби су настављени и на наредној седници 7. марта, члан председништва из Војводине, Станко Радмиловић, дошао након бирократске револуције говорио о „*антисрпској коалицији*“ овог пута на удару је била поред Словеније и Хрватска, као и о разбијању Југославије.¹³⁷

На седници 16. марта 1989. коначно је нестала свака нада да до помирења може доћи. Шувару изгласано поверење, што је довело до велике нервозе код Милошевића. Томе допринео и Борис Мужевић, који је осуо паљбу по српском руководству поводом

¹³⁴ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 44.

¹³⁵ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 44.

¹³⁶ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 44.

¹³⁷ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 46.

хапшења Азема Власија. Сукоб Словенија – Србија, продубљен је и изјавом Слободана Милошевића, као и налогом федералној служби друштвеног књиговодства да изврши контролу жиро рачуна на које је уплаћивана помоћ рударима Трепче.¹³⁸

На паузи у оквиру ове седнице, Милошевић је пришао секретару Председништва Стефану Корошецу и унесећи му се у лице, узвикнуо да сви чују: „*Шта ви хоћете?! Не дозвољавате да служба друштвеног руководства књиговодства врши свој посао на који је обавезна по закону, а нама пребацујете да кришимо закон што хапсимо контрареволуционаре!*“ затим не дозволивши одговор, наставио: „*Шта ви хоћете?*“ потом заурлао: „*Море растурићемо вас! Растурићемо вас!! Растурићемо вас!!!*“¹³⁹

Случајно или не Мужевић ће месец дана касније добити батине од београдске полиције због наводног саобраћајног прекршаја, а Словенци ће од тада говорити да се у Београду не осећају безбедно.¹⁴⁰

Утврђен предлог амандмана на Устав СР Србије, нови Устав у марту. Мр Живорад Рајшић (заменик председника Уставне комисије): „*Гарантовање пуне равноправности свим грађанима хитан је политички задатак у Републици, а посебно на Косову. – У раду Уставне комисије учествовали су истакнути научни, стручни и јавни радници из читаве Републике, дакле, и из покрајина. – Један број закона биће усаглашен са новим Уставом до краја септембра, а преостали до 31. марта следеће године.*“¹⁴¹

Србија новим Уставним амандманима, којима је практично донела нови Устав, 28. марта 1989. године заокружила је своју власт над читавој територији, уз уважавање посебности (покрајина) које има у свом саставу за разлику од других република.¹⁴² Најважније елементе уставности које је Србија тада добила, јесу стварање јединственог кривично-правног система заштите. Врховни суд Србије постаје највиша правна институција у Републици. Јединствен систем одбране, образовања, здравствена и културна заштита и многих других области. Јединствен систем дипломатије, како не

¹³⁸ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 52.

¹³⁹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 52.

¹⁴⁰ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 52.

¹⁴¹ *Политика*, 6. јануар 1989, 10.

¹⁴² *Политика*, 29. март 1989, 2.

би зависила од воље покрајине да би се знало шта се дешава на границама покрајине и неке друге државе.¹⁴³

Митинзи у Книну већ су добро запретили актуелној власти у Хрватској, а за доливање уља на ватру потрудио се Мирослав Шолевић, један од барјактара и предводника свих масовних окупљања народа широм Србије и Црне Горе, самозвани народни лидер један од многих маргиналаца и букача који су у ова смутна времена дигли главу, уз обилату помоћ српских власти.¹⁴⁴

Загребачки таблоидни магазин *Старт* посветио је неколико страница Шолевићу који поручује да ће Србија стићи и до Загреба и до Љубљане и да их нико не може зауставити, па својим карактеристичним народним жаргоном каже: „*И то ће само једног дана да буде крк у Загребу и само ће да кажу 'доле оружје, предајте се'. То ти гарантујем, то ти потпишем. И мислим да то 1989. очекује Хрватску сто посто. Нема шансе.*“ Даље, открива и тактику организатора митинга, илуструјући примером из тадашњег Титограда: „*А да бих им комплетно подвалио, јер ће они вероватно пробати да нас заустављају, убацимо хиљаду-две који кобајаги иду на море и сви ће у повратку са сврате у Титоград*“.¹⁴⁵

Ефекат ових речи није могла да ублажи ни одлука хрватски власти да забрани тај број магазина *Старт*. Питање зашто су хрватске власти хтеле забранити овај број, требало би тражити, у страху од контрареакције својих националиста. Што је битна разлика између Словеније и Хрватске. Док је Милан Кучан на најбољем путу да у Словенији удружи све снаге и политичке струје, хрватско партијско руководство је било свесно своје усамљености и још увек се грчевито борило, макар вербално преживелих парола о братству и јединству.¹⁴⁶

Иако су и Словенци неких месец касније били суочени са претњама да ће Косовопољци доћи и у Љубљану, Кучан је опасност видео на другој страни. Био је уверен да се против Словеније припрема војна интервенција и те страхове није крио. Веровао је да ће Милошевић успети да убеди војни врх у потребу радикалнијег обрачуна са словеначким сепаратизмом. Ипак, генерали нису били одушевљени

¹⁴³ *Политика*, 28. март 1989, 5-6.

¹⁴⁴ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 54.

¹⁴⁵ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 56.

¹⁴⁶ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 57.

Милошевићевим национализмом и популизмом и у то време су једино били спремни да бране комунизам.¹⁴⁷

Словеначки демократски савез је тих дана објавио предлог да словеначка скупштина без одлагања донесе закључак којим би унапред прогласила централистичко увођење ванредних мера или прилика у Словенији за чин окупације словеначког народа.¹⁴⁸

Месец дана касније, ова платформа Демократског савеза озваничена од стране словеначких државних органа Предлогом амандмана на Устав Словеније који треба да поставе брану за свако угрожавање словеначке суверености и за евентуалне покушаје централистичког увођења ванредних мера. Због ових амандман Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Савезни савет за заштиту уставног поретка константно заседали.¹⁴⁹

Лист *Дело*, поставља питање: „ Да ли је још уставно и законито да се судбина народа и република (против њихове воље) одређује на партијским конгресима? Да ли ће, на пример, судбина политичког живота у Словенији зависити од савезног партијског статута? Да ли ће се на ванредном конгресу – против воље словеначке партије – одлучивати како Словенци убудуће да привређују, живе, љубе се и шта мисле о Косову?“ Ономе ко је хтео могло је бити већ тада јасно шта ће Словенци у радити на 14. конгресу СКЈ.¹⁵⁰

Двадесет друга седница Централног комитета Савеза комуниста Југославије више је личила на физички обрачун са Шуваром, него на покушај наставка иоле принципијелне борбе. За то се потрудио један од Милошевићевих бојовника Михајло Милојевић, који је на почетку седнице буквално изгурао Шувара са говорнице и затражио да Централни комитет не дозволи да седницу води човек који разара Југославију, дели и завађа народе и шири националну мржњу. Све то пред ТВ камерама, јер за разлику од седница Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије које су биле затворене, пленарне седнице Централног комитета су биле јавне. О предлогу се није гласало у *Експрес политици* изречена следећа тврдња:

¹⁴⁷ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 57.

¹⁴⁸ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 58..

¹⁴⁹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 58.

¹⁵⁰ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 59.

„о чињеницама се не гласа“, ни Политика није остала нема: „Да лис у партији и народу потребни такви руководиоци? Свакако да нису!“¹⁵¹

Средином априла 1989. године огласио се и београдски Одбор за одбрану слободе и мисли и изражавања писмом Председништву Србије и Председништву Социјалистичког савеза. Ово писмо требало је да представља први директан покушај српске интелигенције да се властима укаже на опасности од тадашње српске политике и њеног ауторитарног политичког поретка. Истакнути српски интелектуалци у писму упозоравају да је после уставних промена, којима је Србија *„доведена у знатно повољнији положај“*, створена и могућност њеног одлучнијег демократизовања, али је присутан јак отпор *„поступној либерализацији и демократизацији постојећег политичког поретка“* чиме је *„озбиљно нарушена слободарска традиција српског народа...“* али ни у овом писму није било говора о врху тадашње српске власти. Двадесет потписника, неки од њих су: Добрица Ћосић, Весна Пешић, Михајло Марковић, Борислав Михајловић Михиз, Матија Бећковић, Загорка Голубовић, Војислав Коштуница.¹⁵²

Непуних месец дана од споменутог писма српских интелектуалаца светска јавност је као бомбу примила саопштење управе Удружења књижевника. Само три месеца после Бећковићевог поређења фебруарског митинга са 27. мартом 1941. године из Француске 7 изаћи ће саопштење у коме српски писци, између осталог, отворено траже *„укидање једнопартијског система, политичког, идеолошког и друштвеног монопола комунистичке партије и повлашћености њених чланова“*.¹⁵³

На питања новинара какав је однос Удружења књижевника према Слободан Милошевићу, први пожурio да одговори Брана Црнчевић: *„Било би ситничаво да људе који су у тешкој борби покушавају да врате Србији оно што јој је отето сматрамо предметом појачане пажње, јер Слободан Милошевић је више него задовољавајуће деловао на националном плану“*¹⁵⁴

Међутим, могли су се чути и другачији тонови, Милутин Срећковић: *„Није згодно да се било који човек на власти обожава као филмска звезда или фудбалер године. То, као и аплаузе, препуштамо политички незрелим особама.“* О овој

¹⁵¹ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 65.

¹⁵² А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 69.

¹⁵³ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 71.

¹⁵⁴ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 72.

конференцији углавном је известила страна штампа, док су медији у Србији доказали своју верност режиму потпуним игнорисањем. Изузетак је само Борба која је успела да објави тек понеку идеју из Француске 7.¹⁵⁵

Седница Председништва Централног комитета савеза комуниста Југославије 24. маја 1989, на којој је Словенац Борис Мужевић предложио, а сви су здушно прихватили, закључке о потреби постојања политичког плурализма у оквиру трансформисаног Социјалистичког савеза.¹⁵⁶

¹⁵⁵ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 72.

¹⁵⁶ А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017, 73.

Избори за Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и избори за Председништво Савезне Републике Србије

На основу чланка од 5. јануара 1989. године „*Евидентирање могућих кандидата већ је почело*“, може се закључити да се припремне радње за избор Председништва Социјалистичке Федеративне Југославије већ тада отпочеле. Како је у том тренутку најављено, до краја јануара биће познате личности, из чијег круга ће се доћи до коначних листа, са којима ће се ићи пред Савезну конференцију Савеза социјалистичког радног народа Југославије. Избор Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије био је један од најзначајнијих догађаја који су обележили 1989. годину. Дотадашњи састав Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, који је изабран је 1984. године на тој позиције требао остати до маја 1989. године када му истиче мандат. Изборни пут је након Савезне конференције, даље водио у републичке и покрајинске скупштине које су до 15. априла 1989. године требале да изаберу по једног свог представника у Председништво државе.¹⁵⁷

Новине у начину избора Председништва, усвојене су Уставним амандманима, 26. новембра 1988. године, пред Дан Републике, оне су се пре свега односиле на процес кандидовања. Поступак евидентирања и кандидовања препуштен је Социјалистичком савезу, а јавним изјашњавањем у Савезној конференцији Савеза социјалистичког радног народа Југославије, добила би се нека врста југословенске оцене о сваком кандидату. Та оцена није била обавезујућа за скупштине република и покрајина, у чијој надлежности је био избор члана Председништва државе из те средине, али се веровало да ипак неће остати равнодушни и на мишљење осталих делова земље на кандидате из њихове средине. Сви ће примењивати опште критеријуме, али се у неким срединама додају још неки услови. У Црној Гори, Хрватској и Македонији право на кандидатуру неће имати кадрови који су стекли или би стекли услове за пензију током трајања мандата. Уколико се ово буде испоштовало, тренутни чланови Председништва СФРЈ Ђурановић, Врховац и Мојсов неће бити поново бирани. Иако им је право припадало и

¹⁵⁷ *Политика*, 5. јануар 1989, 6.

по Уставу, када је у питању право грађанина да бира и буде биран, а и по основу да им је тек први мандат (ограничење је било на 2 мандата).¹⁵⁸

Поступак изјашњавања у Савезу социјалистичког радног народа предвиђен је да се заврши средине марта 1989. године. Разлике се уочавају и у начину на који ће се доћи до коначне листе кандидата – јавним или тајним гласањем. Већ се зна да ће републичка конференција Савеза социјалистичког радног народа Хрватске и Црне Горе тајно гласати. У Македонији ће изјашњавање бити јавно, а у Србији ће се о томе одредити на седници Републичке конференције савеза социјалистичког радног народа заказаној за 15. фебруар 1989. године, када ће и утврдити листу са којом ће ићи на Савезну конференцију. У Босни и Херцеговини, водиће се рачуна и о националној припадности кандидата. Уколико би се из ове републике бирала нова личност у Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, требало би да буде српске националности.¹⁵⁹

Укључивање Социјалистичког савеза у процедуру изјашњавања о кандидатима за чланове Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, представљало је компромисно решење, чиме је донекле удовољено захтевима из јавне расправе о уставним променама, да се чланови колективног шефа државе бирају било непосредним изборима, било избором у Скупштини Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, која је имала улогу само да верификује одлуке донете у скупштинама република и покрајина.¹⁶⁰

У Скопљу, до 6. јануара 1989. године, на већ одржаним кандидационим скуповима у Македонији за избор члана у новом саставу Председништва Социјалистичке Федеративне републике Југославије из ове републике уместо Лазара Мојсова, коме истиче мандат, до тада је предложено и евидентирано 92 кандидата. Ови подаци су били само за прикупљених 15 општина у Републици. Према правилнику предлагање и евидентирање трајало је до 10. јануара када је објављен коначан број. До тог тренутка највећи број предлога добио је др Васил Тупурковски, који је предложен у 13 општина.¹⁶¹

¹⁵⁸ *Политика*, 5. јануар 1989, 6.

¹⁵⁹ *Политика*, 5. јануар 1989, 6.

¹⁶⁰ *Политика*, 5. јануар 1989, 6.

¹⁶¹ *Политика*, 7. јануар 1989, 7.

Предлози из Пожаревца за Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, на заједничкој седници 7. јануара 1989. године, председништва Општинске конференције Савеза социјалистичког радног народа и Општинског већа Савеза синдиката, били су следеће кандидати: Слободан Милошевић, Богдан Трифуновић, Борислав Јовић и Душан Чкребић.¹⁶²

Проширена седница Председништва Савеза социјалистичког радног народа Београдске општине Стари град, Борисав Јовић предложила за председника Савезног извршног већа, за чланове Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, предложени Петар Грачанин, Слободан Милошевић, Богдан Трифуновић, Душан Чкребић, Радош Смиљковић и Михаило Швабић¹⁶³

Председништво Већа Савеза синдиката Југославије, 10. јануара 1989. године предложило је следеће кандидате за будућег председника Савезног извршног већа: Слободана Милошевић, Борисава Јовић или Анту Марковића. На седници Председништва Градске конференције Савеза социјалистичког радног народа Београда – изјаснили су се да треба бирати оне који су се доказали радом, потом предложен Борисав Јовић, док су кандидати за Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије: Петар Грачанин, Слободан Милошевић, Богдан Трифуновић, Душан Чкребић, Радош Смиљковић и Никола Љубичић.¹⁶⁴

У Приштини, 10. јануара 1989. године започело је евидентирање кандидата на Косову, за члана Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Тада је најављено да ће поступак евидентирања трајати до 20. јануара, а да ће се Председништво Покрајинске конференције Савеза социјалистичког радног народа Косова изјаснити о предлозима до 14. марта, у првој половини наредног месеца 1989. године, ће Скупштина Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова изабрати на седници свих већа члана државног Председништва¹⁶⁵

На многим састанцима друштвено-политичких организација, током јануара 1989. године у Србији, настављено евидентирање кандидата за члана Председништва државе и председника Савезног извршног већа, најчешће предлагани Слободан

¹⁶² *Политика*, 8. јануар 1989, 6.

¹⁶³ *Политика*, 10. јануар 1989, 1.

¹⁶⁴ *Политика*, 11. јануар 1989, 9.

¹⁶⁵ *Политика*, 11. јануар 1989, 11.

Милошевић, Петар Грачанин, Душан Чкребић, Богдан Трифуновић, Радош Смиљковић и Борисав Јовић.¹⁶⁶

Скуповима радних људи и грађана Нови Београд и Лазаревац, Борисав Јовић предложен за председника Савезног извршног већа, а за члана Председништва евидентирани Слободан Милошевић, Богдан Трифуновић, Радош Смиљковић¹⁶⁷

Утврђена је листа кандидата за председника Савезног извршног већа. Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, се определило за Анту Марковића, Борисава Јовића, Милана Кучана, Душана Шинигоја, Слободана Милошевића и Анту Миловића.¹⁶⁸

На седници председништва Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије, 16. јануара 1989. године, Борисав Јовић кандидован је за председника Савезног извршног.¹⁶⁹

Чланови Председништва Градске конференције Социјалистичког савеза омладине, на седници 17. јануара 1989. године, подржали дотадашње предлоге, али су реаговали против кандидатуре Стипе Шувара у Хрватској, износећи став да није учино ништа да о тада да се превазиђу разлике и проблеми са којима се држава суочава.¹⁷⁰

Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије предложило је да пре одређивања мандатара, двојица кандидата, Борисав Јовић и Анте Марковић, изнесу јавности, пред ТВ екранима, своје програме. Председништво Савезне конференције Социјалистичког савеза радног народа Југославије, потврдило двојицу кандидата.¹⁷¹ Међутим, двојица кандидата нису изразила спремност за такву врсту надметања, али јесу били спремни да свој предлог бране уколико буду изабрани за мандатара.¹⁷²

Коначан предлог Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, био је да Анте Марковић буде предложен за председника Савезног

¹⁶⁶ *Политика*, 12. јануар 1989, 10.

¹⁶⁷ *Политика*, 12. јануар 1989, 13.

¹⁶⁸ *Политика*, 13. јануар 1989, 1.

¹⁶⁹ *Политика*, 17. јануар 1989, 1.

¹⁷⁰ *Политика*, 18. јануар 1989, 17.

¹⁷¹ *Политика*, 19. јануар 1989, 1.

¹⁷² *Борба*, 19. јануар 1989, 1.

извршног већа, а од њега затражило да приступи даљем поступку и консултацијама о кандидатима за чланове Савезног извршног већа.¹⁷³

Седница републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Црне Горе – Десет кандидата за Председништво Републике, у Титограду, 6. фебруара 1989. године, гласало је 87 делегата. Кандидати су: Диздаревић Мухарем (58), Каламперовић Јусуф (57), Костић Бранко (69), Лазовић Марко (62), Мартиновић Душан (67), Милутиновић Василије (62), Нелевић Светислав (67), Филиповић Милена (78), Халибеговић Бехудин (59) и Шкеровић Велизар (63). Потребан број гласова нису имали Фетаховић Јусуф и Маркуш Јован.¹⁷⁴

Кандидациона конференција Социјалистичког савеза радног народа Хрватске. Три кандидата за члана Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из Хрватске. Највише гласова чланова Конференције добили су Стипе Шуваер, Анте Марковић, Анђелко Рунић. Између њих ће Сабор Савезне Републике Хрватске изабрати члана Председништва.¹⁷⁵

Петар Грачанин и Душан Чкребић у писмима Председнику Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије, замолили су да буду изостављени са листе кандидата за члана Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Обојица функционера свој поступак су образложила потребом да на одговорна места дођу млади људи.¹⁷⁶

Републичка конференција Социјалистичког радног народа Србије, на седници 16. фебруара 1989. године предложила четири кандидата за чланове Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије: Борисава Јовића, Слободана Унковића, Александара Бакочевића и Михаила Миливојевића.¹⁷⁷

Словеначки кандидати истакнути у предкандидационом поступку су: председник Привредне коморе Словеније Марко Булиц, делегат Скупштине Савезне Републике Словеније у Већу република и покрајина Скупштине Социјалистичке Федеративне Републике Југославије Јанез Дрновшек, директор Института „Јожеф

¹⁷³ *Политика*, 20. јануар 1989, 11; *Борба*, 20. јануар 1989, 1.

¹⁷⁴ *Политика*, 7. фебруар, 6.

¹⁷⁵ *Политика*, 15. фебруар 1989, 6.

¹⁷⁶ *Политика*, 9. фебруар 1989, 1.

¹⁷⁷ *Политика*, 17. фебруар 1989, 1.

Штефан“ Томаж Калин, професор Универзитета у Љубљани Гојко Станич и председник Републичког извршног већа Душан Шинигој.¹⁷⁸

Мандатар Анте Марковић саопштио је на седници Председништва Савезне конференције Социјалистичког савеза радног народа Југославије, 15. марта 1989. године кандидате за чланове Савезног извршног већа. За потпредседника, који треба да води подручје развоја, економске и социјалне политике, предложен је Александар Митровић, који је био до тада потпредседник Председништва Савезне Републике Србије. За потпредседника, који треба да води економски и политички систем, предложен је Живко Прегл, са позиције члан Председништва Централног комитета Савеза комуниста Словеније. За савезног секретар иностраних послова предложен је Будимир Лончар, који и до тада обављао ту дужност. И Вељко Кадијевић остаје на дужности савезног секретар за народну одбрану. Петар Грачанин, председник Председништва Савезне Републике Србије кандидат је за савезног секретара за унутрашње послове. Бранко Зекан, дотадашњи генерални директор Осигуравајућег завода „Кроација“ водиће ресор финансија, Франц Хорват, у дотадашњем Савезном извршном већу задужен за туризам, сада је кандидат за послове економских односа са иностранством. Назим Мустафа дотадашњи председник Извршног већа Скупштине Савезне Аутономне Покрајине Косово, водиће ресор унутрашње трговине, Стеван Санто, тадашњи генерални директор суботичког „Севера“ добија сектор енергетике, енергије и индустрије, а Јоже Слокар, са позиције генералног директора ЖТО Љубљана водиће Секретаријат за саобраћај и везе. Дотадашњи члан Савезног извршног већа, Стево Мирјановић, водиће Секретаријат за пољопривреду, а на чело новог секретаријата за развој долази Божо Марендић, члан Извршног већа Сабора Савезне Републике Хрватске. Рад, радне односе, социјалну сферу и борачка питања водиће Радиша Гачић, члан Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, а правосуђе и управу Владо Камбовски. Чланови без ресора биће, по Марковићевом предлогу, Џевад Мујезиновић и до тада обављао тај посао, Браними Пајковић, секретар за финансије у Црној Гори и Никола Гашевски из Македоније. Председништво Савезне конференције Социјалистичког савеза радног народа Југославије, подржало је предлог мандатара Анте Марковића.¹⁷⁹ На седници оба већа

¹⁷⁸ *Политика*, 19. фебруар 1989, 8.

¹⁷⁹ *Политика*, 16. март 1989, 1.

Скупштине Југославије, 16. марта 1989. године, потврђен избор.¹⁸⁰ Прва седница ново изабраног Савезног извршног већа одржана истог дана.¹⁸¹

Коначна листа за члана државног Председништва из Србије: Борисав Јовић, Слободан Ункович и Александар Бакочевић. Преостаје још да Скупштина Савезне Републике Србије тајним гласањем одлучи ко ће бити од њих тројице.¹⁸²

Став Републичке конференције Социјалистичког савеза радног Народа је да је „*Стипе Шувар, изгубио поверење народа у Србији и да не би било добро да буде члан колективног руководства*“.¹⁸³

У Скопљу, 15. марта 1989. године, Републичка конференција Социјалистичког савеза радног народа Македоније утврдила кандидате, од 183 могућа Јаков Лазаровски добио 148, Глигорије Гоговски 115, а Петар Гогошев 111. Избор члана Председништва одредиће се тајним гласањем 14. априла 1989. године у Собрању Савезне Републике Македоније.¹⁸⁴

Републичка кандидациона конференција Социјалистичког радног народа Црне Горе, 20. марта 1989. године, утврдила кандидате за члана Председништва државе, гласало 84 делегата, др Димитрије Бауцал добио 82, Ненад Бућин 81, а Мијат Шуковић 79 гласова. О члану државног Председништва, изјасниће се грађани на референдуму 9. априла 1989. године.¹⁸⁵

Седница Председништва Републичке конференције социјалистичког радног народа Србије, 3. априла 1989. године утврдила је предлог да се Слободан Милошевић кандидује за председника Председништва Савезне Републике Србије. За чланове Председништва предложени су и кандидати: Михаљ Кертес, др Слободанка Груден и др Мирослав Ђорђевић. Зоран Соколовић, Биљана Рељић, Градимир Стефановић, Миломир Богдановић и Тома Остојић, предложени као кандидати за три делегата у Друштвено-политичком већу Скупштине Савезне Републике Србије.¹⁸⁶ Републичка

¹⁸⁰ *Политика*, 17. март 1989, 1.

¹⁸¹ *Борба*, 17. март 1989, 1.

¹⁸² *Политика*, 16. март 1989, 7.

¹⁸³ *Борба*, 2. март 1989, 1.

¹⁸⁴ *Политика*, 16. март 1989, 10.

¹⁸⁵ *Политика*, 21. март 1989, 5; *Борба*, 5. април 1989, 5.

¹⁸⁶ *Политика*, 4. април 1989, 1.

кандидациона конференција потврдила кандидатуре на седници 5. априла 1989. године.¹⁸⁷

Љубљана, 3. април 1989. године, доктор економских наука Јанез Дрновшек добио је већину гласова 56,07 % на изборима за члана државног Председништва из СР Словеније. За другог кандидата, Марка Булца гласало је 41,14% бирача. Неважећих је било 2,79%. На биралишта изашло је 87,5% од 1 470 000 бирача. Ово су уједно и били први тајни непосредни избори за највишу државну функцију и представљају први корак ка будућим општим тајним изборима.¹⁸⁸

Заједничка седница Председништва Градског комитета Савеза комуниста, Градске конференције Социјалистичког савеза радног народа, већа савеза синдиката и Градског комитета Социјалисти савеза Омладине Београда, 4. априла 1989. године. Подржана кандидатура, Слободан Милошевића за председника Председништва Савезне Републике Србије, „на основу резултата и расположења грађана“, како је објаснио Радош Смиљковић, који је водио главну реч на овој седници, а запажену улогу на страни Слободана Милошевића имао је још на Осмој седници Централног комитета Србије.¹⁸⁹

На Референдум у Црној Гори, 9. априла 1989. година, од три кандидата већином гласова за члана Председништва изабран је Ненад Бућин који је добио 171.047 гласова, 56%. Други кандидат др Димитриј Бауцал добио је 84.080 гласова, 27%, док се за др Мијата Шуковића изјаснило 49.244 бирача, 17%. Излазност је била 310.844 од 385.126 бирача.¹⁹⁰

Сарајево, 11. априла 1989. године, одржана је Седница скупштине Савезне Републике Босне и Херцеговине није изабран члан државног Председништва, а донета је одлука да ће избори бити поновљени, уколико се до 15. маја 1989. године не изабере нови члан, функцију ће обављати председник Председништва Савезне Републике Босне и Херцеговине. У самом процесу гласања, у првом кругу било је 92, а у другом 107, неважећих гласачких листића.¹⁹¹

¹⁸⁷ *Политика*, 6. април 1989, 1.

¹⁸⁸ *Политика*, 4. април 1989, 5

¹⁸⁹ *Политика*, 5. април 1989, 1; *Борба*, 6. април 1989, 5.

¹⁹⁰ *Политика*, 11. април 1989, 1.

¹⁹¹ *Политика*, 12. април 1989, 1.

Одлука Сабора Савезне Републике Хрватске, на седници 13. априла 1989. године. Била је да се др Стипе Шувар изабере за члана државног Председништва из Хрватске. Он је добио 234 гласа што је више од половине (укупно 357 делегата), док је други кандидат, др Анђелко Руњић добио 58 гласова, није било потребе за другим кругом.¹⁹² На седници Универзитетског комитета Савеза комуниста Београда, Стипе Шувар оптужен је да је током кампање деловао увредљиво за Србију, да му је програм био уперен против Србије и заштиту помагача контрареволуције на Косову.¹⁹³

На седница Скупштине града Београда, 13. априла 1989. године, подржали кандидатуру Слободан Милошевића за председника Председништва Савезне Републике Србије.¹⁹⁴

Половином маја почиње петогодишњи мандат новоизабраног колективног шефа државе. Изборна активност за избор чланове Председништва СФРЈ из република и покрајина приводе се крају. Словенија је изабрала др Јанеза Дрновшека, Хрватска др Стипу Шувара¹⁹⁵, Србија др Борисава Јовића, Црна Гора Ненада Бућина, а Војводина др Драгутин Зеленовић¹⁹⁶. Још Косово да изабере,¹⁹⁷ а Босна и Македонија да понове изборни поступак. Уколико то не учине њихови представници биће њихови председници председништва у покрајинским и републичким органима.¹⁹⁸ Студенти Сарајевског Универзитета затражили да се члан Председништва бира на референдуму.¹⁹⁹

¹⁹² *Политика*, 14. април 1989, 1.

¹⁹³ *Политика*, 14. април 1989, 5.

¹⁹⁴ *Политика*, 14. април 1989, 6.

¹⁹⁵ *Борба*, 3. мај 1989, 3.

¹⁹⁶ *Борба*, 21. април 1989, 4.

¹⁹⁷ *Политика*, 16. април 1989, 6.

¹⁹⁸ *Борба*, 17. април 1989, 7.

¹⁹⁹ *Борба*, 11 април 1989, 1.

Редослед избора за најодговорније функције у федерацији до 1994.							
Година избора	Председништво СФРЈ	ЦК СКЈ		САВЕЗНА КОНФЕРЕНЦИЈА ССРНИЈ			Скупштина СФРЈ
	Председник	председник Председништва	Секретар	председник	секретар	КЖЈ	председник
1989/90	СР Словеније	ЦК СК Македоније	Словенија	Војводина	Хрватска	Ц. Гора	Србија
1990/91	СР Србија	ЦК СК Словеније	Војводина	Хрватска	Србија	Војводи на	БиХ
1991/92	СР Хрватска	ЦК СК Црне Горе	Војводина	БиХ	Србија	Косово	Црна Гора
1992/93	СР Црна Гора	ПК СК Косова	Хрватска	Словенија	Косово	Србија	Војводина
1993/94	САП Војводина	ЦК СК Србије	Хрватска	Македонија	Косово	БиХ	Косово
Година избора	Веће ССЈ		Председништво СУБНОРЈ		Председништво ССОЈ		
	Председник		Председник	Секретар	председник		
1989/90	БиХ		Македонија	Хрватска	РК ССО Црне Горе		
1990/91	Косово		Црна Гора	Косово	РК ССО БиХ		
1991/92	Македонија		Словенија	Косово	РК ССО Србије		
1992/93	САП Војводина		Косово	Словенија	РК ССО Војводине		
1993/94	Црна Гора		Србија	Словенија	РК ССО Хрватске ²⁰⁰		

На седници, Председништва Савезне Републике Србије, 8. маја 1989. године изабран је Слободан Милошевић за председника Председништва Савезне Републике, и то једногласно. Опредељење Кандидационе конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије, за Слободана Милошевића, као јединог кандидата, председник Републичке кандидационе конференције, објаснио је да је проистекло „из изражеог снажног и јединственог захтева грађана, радних и друштвено-политичких организације. За нове чланове изабрани су Михаљ Кертес и др Мирослав Ђорђевић, за разлику од председника, они су бирани са листе на којој је било више кандидата.²⁰¹

Заједничка седница сва три већа Скупштине Савезне Републике Србије, на седници 8. маја 1989. године, изабрала је, тајним гласањем, за председника Скупштине Савезне Републике Србије Зорана Соколовића, а за потпредседнике Крсту Аврамовића, Томислава Бандина и Ферата Ахметија, и републичког секретара Александра Прљу.²⁰²

Некомплетно председништво до 15. маја 1989, требало је бити комплетирано. Председништво није комплетирано у току овог редовног мајског избора зато што су

²⁰⁰ *Политика*, 16. април 1989, 6.

²⁰¹ *Политика*, 9. мај 1989, 1; *Борба*, 9. мај 1989, 1.

²⁰² *Политика*, 9. мај 1989, 1; *Борба*, 9. мај 1989, 1.

каснили избори, у Босни и Херцеговни и Македонији (у ове две републике кандидати нису имали потребну већину па су се избори морали поновити).

Са посебном пажњом се очекивао избор члана Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из Словеније, јер ова република даје ове године председника Председништва и председавајућег на септембарској Конференцији несврстаних земаља у Београду.²⁰³

Словенци су одлучили да члана Председништва изаберу на најдемократскији начин – референдумом. Подужи списак (73 кандидата) сведен је на два имена, и грађани су могли да се опредељују између Марка Булца и др Јанеза Дрновшека. Очекивала се победа Булца као старијег и искуснијег, међутим победу је однео Јанез. У Србији и Хрватској доследно су се држали слову става, и чланове Председништва изабрали у републичким скупштинама, тајним гласањем.²⁰⁴

Крајем марта, делегати Скупштине Србије су, после усвајања уставних амандмана, бирали члана Председништва из ове републике. Највише гласова, као што се очекивало, добио је др Борислав Јовић. Од 326 присутних делегата, гласало је 316. За др Борислава Јовића определило се 267 делегата, за Александра Бакочевића 27, а за трећег кандидата др Слободадна Унковића 20 делегата.²⁰⁵

У Хрватској, убедљиво је победио др Стипе Шувар, председник Председништва Централни комитет Савеза комуниста Југославије. Од укупно 357 присутних, за Шувара су гласала 234 делегата, док је други кандидат, др Анђелко Руњић, добио само 58 гласова. Овако убедљивој победи је свакако допринео и Шуваров предизборни говор на седници ЦК СК Хрватске, уочи гласања у Сабору Хрватске, у којем су одапаете отровне стрелице на српско руководство.²⁰⁶

Узбуђења је било и приликом избора члана Председништва из Војводине. У прва два гласања ни др Драутин Зеленовић ни др Драгоје Жарковић нису добили потребан број гласова. Делегати су поверење др Зеленовићу указали тек у трећем кругу гласања.²⁰⁷

²⁰³ *Политика*, 14. мај 1989, 8.

²⁰⁴ *Политика*, 14. мај 1989, 8.

²⁰⁵ *Политика*, 14. мај 1989, 8.

²⁰⁶ *Политика*, 14. мај 1989, 8.

²⁰⁷ *Политика*, 14. мај 1989, 8.

Много мирније било је у јужној покрајини Србије. У најужем избору нашла су се два кандидата: Риза Сапунџија и Муса Јунику. Нови члан Председништва са Косова биће Риза Сапунџија који је добио шест пута више гласова од свог противкандидата.²⁰⁸

Редовна смена у државном врху 15. маја 1989. године – на Скупштини Социјалистичке Федеративне Републике Југославије прогласила на заједничкој седници Савезног већа и Већа република и покрајина ново Председништво Југославије, пето од увођења колективног шефа државе.²⁰⁹

Прва седница новоизабраног колективног шефа државе 16. мај 1989. године, како је већ протоколарно председник и потпредседник одређен формално су само потврђени избори за Председника др Јнез Дрновшек, и за потпредседника др Борисав Јовић.²¹⁰

Заједничка седница оба већа скупштине Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Др Слободан Глигоријевић председник Скупштине Југославије за потпредседника је изабран Суада Муминагић. Председница Савезног већа је Богдана Глумац-Леваков, а Већа република и покрајина др Миран Мејак.²¹¹

Др Слободан Глигоријевић изабран је тајним гласањем на одвојеним седницама већа за председника скупштине Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у наредном једногодишњем мандату. Делегати су први пут могли да бирају председника између два кандидата, овог пута оба из Србије. Други кандидат био је др Радољуб Мицић. Приликом гласања за председника Скупштине Југославије у Савезном већу Слободан Глигоријевић је добио 95 гласова, а Радољуб Мицић 93 гласове. У већу република и покрајина за Глигоријевића је гласало 53 делегата, а за Мицића 28 делегата.²¹²

На седници Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Босне и Херцеговине, 12. јуна 1989. године, у Сарајеву. Дошло је до трећег круга гласања за предлог члана Председништва државе из ове Републике кандидати су били: Марко Ћеранић, Драган Калинић, Богић Богићевић и Живко Радишић. У четвртном кругу гласања изабран је Неђо Миличевић. Закључена је листа од пет кандидата од

²⁰⁸ *Политика*, 14. мај 1989, 8.

²⁰⁹ *Политика*, 16. мај 1989, 5.

²¹⁰ *Политика*, 16. мај 1989, 5.

²¹¹ *Политика*, 16. мај 1989, 5.

²¹² *Политика*, 16. мај 1989, 5.

којих ће се члан Председништва државе изабрати на референдуму.²¹³ Референдум је заказан за 25. јун 1989. године²¹⁴. Након одржаног референдума Богић Богићевић је добио највише гласова 609.258, Марко Ћеранић добио је 388.272, Драган Калинић 439 866, Живко Радишић 241. 761 и Неђо Милићевић 118 772. гласова. Тако је изабран Богић Богићевић за члана државног Председништва.²¹⁵

Седница републичке кандидационе конференције Социјалистичког радног народа Македоније, одржана 16. јуна 1989. године. Од 182 могућа кандидата одредила се за два кандидата Васила Тупурковског и Драгољуба Ставрева. На референдуму 25. јуна 1989. године, као и у Босни и Херцеговини, грађани ће се определити за члана Председништва.²¹⁶ На референдуму је победио Васил Тупурковски, који је постао члан државног Председништва.

²¹³ *Политика*, 13. јун 1989, 8.

²¹⁴ *Борба*, 30. мај 1989, 1.

²¹⁵ *Политика*, 28. јун 1989, 18.

²¹⁶ *Политика*, 17. јун 1989, 10.

Избори за Делегатске скупштине и Референдум о председнику Председништва Савезне Републике Србије

На заједничкој седници Председништва Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа и већа савеза синдиката Србије, 20. јула 1989. године, покренута је иницијатива за раније расписивање избора у Савезној Републици Србији.²¹⁷

Скупштина Савезне Републике Србије, на седници 14. септембра 1989. године, расписала превремене делегатске изборе на иницијативу Председништву Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије. Избори ће се одржати 10. новембра за делегате Већа удруженог рада, а 12. новембра за Друштвено-политичко веће, Већа општина и месних заједница.²¹⁸

На седници 1. новембар 1989. године, Председништва Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије, Слободан Милошевић, предложен као кандидат за председника Председништва Савезне Републике Србије. Ово је како су нагласили *„једнодушни захтев радних људи и грађана из свих крајева Републике“*. Зоран Соколовић и др Радивоје Маринковић предложени за председника Скупштине СР Србије. За председника Републичког извршног већа кандидати су др Станко Радмиловић, Мирослав Мишковић и Душан Михајловић.²¹⁹

Уторак, 7. новембар 1989. године у *Политици*, у оквиру београдске хронике, читаоци су информисани о изборима: „ У петак се бирају делегати за већа удруженог рада општина, града и Републике, а у недељу за већа општина и месних заједница. О кандидатима за председника Председништва Савезне Републике Србије гласачи ће се изјаснити у недељу.“²²⁰

²¹⁷ *Политика*, 21. јул 1989, 5.

²¹⁸ *Политика*, 15. септембар 1989, 21.

²¹⁹ *Политика*, 2. новембар 1989, 1,5.

²²⁰ *Политика*, 7. новембар 1989, 12.

Референдум за Председника Председништва представља крупну новину у односу на дотадашње изборе. Први пут ће се у Србији од увођења једнопартијског система грађани директно изјаснити за председника Председништва Републике.²²¹

Према информацијама из дневног листа *Политика*, 10. новембра 1989. године, шест хиљада бирачких места од 7 часова „отворило је своја врата за 2,5 милиона запослених у СР Србији. – Осим запослених, гласају и ученици средњих школа који су напунили 15 година и студенти свих факултета у Републици“. Бираће се делегати за Већа удруженог рада, од општине до Републике. Ово су пети делегатским а први непосредни избори после петнаест година. Бирачка места су затварана у 19 часова.²²² Борба у једном кратком текст од пола странице такође износи информације, о одржавању избора.²²³

На седници, 6. септембра 1989. године, Извршног већа Скупштине Савезне Републике Србије утврђени су амандмани на Предлог закона о изборима, које је предложио Координациони одбор за изборне активности Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије. Ови амандмани треба да буду достављени и покрајинским извршним већима, ради утврђивања заједничког текста, с обзиром да ће одредбе Закона о изборима важити јединствено за целу територију Републике. Поред неопходности неких техничких дотеривања у тексту Предлога закона како би се јасније изразио садржај одлуке о расписивању избора, оцењено је да је довољно да се поступак кандидовања за чланове делегације уређује само статутом, а не и правилима Социјалистичког савеза и синдиката.²²⁴

На основ амандмана са седнице Извршног већа Скупштине Савезне Републике Србије, група од најмање 30 бирача имаће право да својим потписима предлаже кандидате за делегат. Ово је предложено да бисе обезбедиле већа демократичност и одговорност у поступку кандидовања, а уједно и избегле појаве приватизације кандидационог поступка. Уз то, сви предлози за кандидате треба да буду достављени писменом одлуком.²²⁵

²²¹ *Политика*, 7. новембар 1989, 12.

²²² *Политика*, 10. новембар 1989, 11.

²²³ *Борба*, 10. новембар 1989, 5.

²²⁴ *Политика*, 7. септембар 1989, 7.

²²⁵ *Политика*, 7. септембар 1989, 7.

С обзиром да је друштвени захтев да се као један од принципа кадровске политике у изборима на одговарајући начин изрази и национални састав у срединама где је то потребно, Координациони одбор за изборне активности је предложио, а Веће прихватило, нови став према овом законском предлогу: у изборној јединици са мешовитим националним саставом, у којој је потребно обезбедити одговарајућу националну структуру, Конференција може одлучити да предлог листе кандидата утврди у деловима, и то тако да се сваки део листе утврђује тајним гласањем, да се утврђеним кандидатима сматрају се они који су добили већину гласова присутних, да се ако је потребно понови гласање и да се, ако је потребно, понови гласање и да се редослед кандидата утврђује према броју гласова.²²⁶

Из члана 60. Предлога закона којим је предвиђено право бирача да буду упознати са кандидатима за делегате, предложено је брисање решења на основу којих је кандидат имао право да тражи да се на организовани начин представи бирачима и да то представљање обавезно организује Републичка, односно Покрајинска конференција Социјалистичког савеза радног народа, као и да се то представљање може организовати у поступку предлагања, пре утврђивања кандидатске листе. Ово брисање предложено је због тога што се сматра да је рационалније да то представљање буде разрађено правилима, а да законом треба изричито предвидети само право бирача да траже представљање кандидата.²²⁷

Шест хиљада бирачких места је у 7 часова 10. новембара 1989. година отворило своја врата за 2,5 милиона запослених у СР Србији – Осим запослених гласали су и ученици средњих школа који су напунили 15 година и студенти свих факултета у Републици. То су били пети делегатски и први непосредни избори. Проглас за успешне изборе – Проширена седница председништва Градског комитета Социјалистичког савеза Омладине, *„својим прогласом упућујемо београдским омладинцима позив да данас и у недељу изађу на изборе и на тај начин потврде спремност да бирају између више кандидата.“*²²⁸

Према извештају о завршеним изборима за делегате у већима удруженог рада, видљив је велики одзив бирача у целој републици. Према информацијама које су доступне у дневном листу *Политика*, тог дана, још у току преподнева је гласало више

²²⁶ *Политика*, 7. септембар 1989, 7.

²²⁷ *Политика*, 7. септембар 1989, 7.

²²⁸ *Политика*, 10. новембар 1989, 11.

од 60 посто бирача, у већини општина, као и на Косову и у Војводини. У радним колективима гласање се одиграло по сменама. – Оно што свако заслужује коментар из овог извештаја су речи „организовано по сменама“, што може да наслути да је велика излазност постигнута неком врстом притиска на раднике. На самом Косову у двадесет осам општина гласало је више од две трећине запослених.²²⁹

На основу извештаја који се могу прочитати у Политици, о изборима одржаним 12. новембра. Од 7 часова ујутру отворено је 14 855 бирачких места, за милионе пунолетних грађана. Тог дана бирачи су се изјашњавали на општим грађанским изборима, док су два дана пре тога гласали за представнике у већима удруженог рада од општине до Републике. Избори су трајали до 19 часова, када се биралишта затворена а бирачки одбори започели рад на пребројавању гласова. Грађани су бирали око 12 хиљада делегата за све скупштине друштвено-политичких заједница од општине, града, преко покрајина до Скупштине Савезне Републике Србије. Бирачи су се тајним гласањем на референдуму изјашњавали о кандидатима за највишу функцију – председника Председништва Савезне Републике Србије. На листи су Слободан Милошевић, Михаљ Кертес, др Мирослав Ђорђевић и др Зоран Пјанић.²³⁰

Грађани су на изборима 1989. године бирали делегате за већа месних заједница, делегате за већа општина града, покрајина и Републике, затим делегате за друштвено-политичка већа општина, града, покрајина и Република. У срединама где живе пољопривредни произвођачи на биралиштима нашле су се и листе њихових представника за већа удруженог рада.²³¹

У предизборним активностима, 1989. године, одржано је више од 10 хиљада кандидационих конференција на којим је предложен најмање двоструко већи број кандидата од оног који се бира. За разлику од прошлих избора грађани су на изборима 1989. године, бирали 25 одсто мање делегата. Разлог смањењу броја делегата у скупштинама изузев републичке, лежао је у намери да се оне учине рационалнијом и ефикаснијом у раду.²³²

На листама за Веће општина Скупштине Савезне Републике Србије било је 206 имена, а бирало се 90 представника. За друштвено-политичко веће Скупштине Савезне

²²⁹ *Политика*, 11. новембар 1989, 6.

²³⁰ *Политика*, 12. новембар 1989, 5.

²³¹ *Политика*, 12. новембар 1989, 5.

²³² *Политика*, 12. новембар 1989, 5.

Републике Србије грађани су од 110 кандидата, бирали 90 делегата. Та листа се састојала из пет делова. На листи Социјалистичког савеза налазило се 28 имена, а бирало се 23 делегата. Исто је било и на листама синдиката Србије. Савез комуниста предлагао је 21 кандидата а бирало се 17 делегата. Републички одбор СУБНОР понудио је листу од 15 имена, а бирало се 12. На петом делу листе за Друштвено-политичко веће Скупштине Савезне Републике Србије налазили су се кандидати Савеза социјалистичке омладине. Они су грађанима понудили на бирање 18 представника, од којих је изабрано 15 делегата.²³³

Занимљиво је рећи да се на листи Социјалистичког савеза Србије за Друштвено-политичко веће налазила и два кандидата изабрана по члану 49. Закона о изборима. Наиме, то су кандидати групе грађана који су прикупили најмање 30 потписа. Подаци о излазности бирача прикупљани су у 10 сати, затим 13 и 17 часова и на крају гласања. Рецимо и то да је одзив грађана на изборима пре три године био веома висок.²³⁴

Војници су бирали у својим војним јединица, на тај начин било је омогућено гласање и онима који су на одслужењу војног рока. Изборне комисије општина сачиниле су спискове тих грађана. Попуњени листић предавали су се војном органу надлежном за спровођење избора који је даље достављао општинској изборној комисији.²³⁵

Грађани који нису добили гласачки листић, могли су гласати уредно као и остали. Било је довољно да се личном картом на дан избора оду до најближег бирачког места у својој месној заједници, односно тамо где имају пријављен боравак. Чланови бирачког одбора су имали обавезу да их пронађу у бирачком списку и да им омогуће да обаве своју грађанску дужност. Неважећи листић – новина у изборном поступку 1989. године била је и то што ће се неважећим сматрао само онај листић који није попуњен или на коме се не може са сигурношћу утврдити за кога је гласано. Кандидати се бирали заокруживањем редног броја испред имена кандидата за делегате. Грађани који услед болести нису били у могућности да изађу на биралиште, могли су да гласају тако

²³³ *Политика*, 12 новембар 1989, 6.

²³⁴ *Политика*, 12. новембар 1989, 6.

²³⁵ *Политика*, 12. новембар 1989, 6.

што би их на њихов захтев, код куће или у болници, посетити члан бирачког одбора месне заједнице у којој имају пријављен боравак²³⁶

Председник Председништва Савезне Републике Србије Слободан Милошевић је као житељ месне заједнице „Каленић“ београдске општине Врачар, са супругом и ћерком, гласао на бирачком месту број 55 у Образовном центру „Бора Марковић“ – о осталим кандидатима није дата информација о гласању.²³⁷

Председништво Градске конференције Социјалистичког савеза радног народа Београда о току избора – „чланови овог тела који су од раног јутра обилазили бирачка места у главном граду, одржали су јуче нешто после поднева први састанак на коме су изнели дотадашње утиске о току јучерашњих избора. Општи утисак је“, рекао је Зоран Тодоровић, „да се избори у главном граду одвијају успешно и да је велики одзив грађана. То је потврдио и Аранђел Маркићевић, председник Градске изборне комисије, који је рекао да је према подацима од 10 часова од укупног броја бирача у Београду до овог времена гласало 20.67%, односно 231.765 грађана.“ Иначе, Маркићевић је истакао да о успешности ових избора сведочи и поређење са прошлим изборима из 1986. године, када је до 10 часова на гласање изашло 14.3% уписаних бирача. Један веома специфичан пример, у месној заједници Живкова у Гроцкој до 10 часова гласало чак 99% бирача.²³⁸

Председник Републичке изборне комисије Часлав Игњатовић је додао да избори у целој Савезној Републици Србији добро теку, да је према подацима до 16 часова у целој Републици гласало већ око 62% гласача – 63,5% у Србији ван покрајина, 71,20% у Војводини и 51% на територији Косова (према подацима до 14ч).²³⁹

Састанку Градске конференције Социјалистичког савеза радног народа Београда, присуствовала и Радмила Анђелковић, председница Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије, која је нагласила и нови квалитет изборног поступка, који је требао да омогућ, да на чело Републике не дође човек који нема подршку свих радних људи и грађана. На крају је Зоран Тодоровић нагласио да се

²³⁶ Политика, 12 новембар 1989, 6

²³⁷ Политика, 13 новембар 1989, 1; Борба, 13. новембар 1989, 5.

²³⁸ Политика, 13. новембар 1989, 1; Борба, 13. новембар 1989, 5.

²³⁹ Политика, 13 новембар 1989, 5.

овим „показало колико су грађани везани за јединствену Србију, и да се, кроз нови изборни систем, у Србији успоставља стварна демократија.“²⁴⁰

Политика је у овом броју известила о излазности на изборима у следећим крајевима, поред Београда који је већ наведен. Покрајинска (Војводина) изборна комисија: „до подне је гласало више од 50% бирача“. „Ни прохладно и кишовито време, као ни сложена политичко-безбедносна ситуација нису спречили бираче да се масовније него раније одазову. На великом броју бирачких места нарочито у војвођанским селима бирачи су стигли и пре званичног отварања. Сва бирачка места, а њих је у Војводини око 3000 свечано су украшена и очекују долазак више од милион и по бирача“. Потом Ниш, Крагујевац, Титово Ужице, Крушевац и Чачак.²⁴¹

Једна занимљива прича долази из Титовог Ужица, поред тога што се може оценити занимљивом, њен значај може се сагледати и у томе што одсликава каква је атмосфера направљена међу гласачима да су чак и они који су тог дана имали свадбу морали да оду на гласање. „У селу Рибашевини, код Титовог Ужица, сватови на венчању Велибора Пузовића и Данке Аничих отишли су групно на гласање...“²⁴²

Прелиминарни резултати избора, Слободан Милошевић добио огромну већину гласова. Пребројавање гласова, које је у току, показује да је на референдуму за избор председника Председништва Савезне Републике Србије, међу четири кандидата, огромна већина грађана гласала за Слободана Милошевића. – „Одличан одзив бирача. У Србији гласало 81,8% гласачког тела“. – „Потпуни крах албанских сепаратиста који су покушали да бојкотују изборе.“ – На Косову гласало више од 76% бирача. На косовска биралишта изашло више Албанаца гласача него што уопште има Срба и Црногораца на Косову²⁴³

Интервју председника Председништва СР Србије Слободана Милошевића Ројтеру (Политика и Борба пренеле):²⁴⁴

Прво питање Први пут се у СР Србији уводи пракса непосредног бирања председника Републике. Стиче се утисак да је та одлука донесена у последњем тренутку. Шта је утицало на њено доношење и шта то значи за даљи политички

²⁴⁰ Политика, 13 новембар 1989, 5.

²⁴¹ Политика, 13. новембар 1989, 6.

²⁴² Политика, 13 новембар 1989, 6.

²⁴³ Политика, 14. новембар 1989, 1; Борба, 15. новембар 1989, 16.

²⁴⁴ Политика, 14. новембар 1989, 3; Борба, 14. новембар 1989, 5.

живот Републике? Одговор: Успоставља се начин избора који гарантује потштовање воље већине грађана Србије. То значи да никада више у будућности у Србији на функцију председника неће моћи да буде изабран кандидат који нема поверење већине грађана. А шта то значи за политички живот Републике, можете и сами да закључите?

Друго питање У поједним интелектуалним круговима било је ових дана и позива на бојкот скупштинских избора јер су кандидати наводно утврђени према старом установљеном шаблону на кандидационим конференцијама без правих алтернативних могућности. Колико су те замерке оправдане? Одговор: Тачно је да се ми у овим изборима нисмо до краја ослободили старог изборног система. У тој се мери ове примедбе оправдане. Уверен сам, међутим, да ће после Устава који ћемо извршити, бити елиминисани сви преостали разлози за овакве и сличне примедбе. Отровна индоктринација Међутим, није тачно да су кандидати утврђени према старом изборном шаблону. Напротив, искључиво је реч о предлозима грађана који су масовно истицали много више кандидата него што се бира. Нико није кандидован „одозго“. А успешно су прошли предизборну кандидатуру и кандидати који су тај статус стекли на основу потписа групе грађана од тридесет и више грађана. Таквих кандидата има и на општинском и републичком нивоу.

Треће питање: Крајње хипотетичко питање: Да ли бисте се вратили банкарству уколико бисте изгубили на референдуму? Одговор: У демократском друштву свако може да изгуби. Ни у политици као ни у другим важним пословима, онај ко није спреман да изгуби, и онај који своју личност ставља изнад циљева које је себи ставио у задатак, не може ништа значајно да постигне у остваривању тих циљева. Нисам професионално политичар. А шта има логичније него да човек, кад престане да ради на политичкој функцији, настави да ради оно што професионално зна да ради.

Четврто питање: Очекујете ли значајнију подршку међу албанским бирачима на Косову? Одговор: Албанци на Косову су дуго, кроз више деценија, најчешће без своје кривице, товани идејама које су их гониле суптно токовима савременог света – у затварање у односу на окружење, уместо у отварање и интеграцију. Та ће индоктринација, још извесно време производити последице. Сигурно је да ће оне бити видљиве и у овим изборима. А убудуће, уверен сам, све мање. Јер се, пре свега зато што

Албанци и Срби на Косову и у Србији вековима живе заједно и што је њихова међусобна слога и мир у њиховом заједничком интересу, веома брзо развија свест да је само политика националне равноправности и слободе за све људе и све народе, једина праведна и једина реална формула за њихову заједничку будућност.

Држава је у стању да заштити сваког грађанина

Пето питање: СР Србија је добила жељене интеграције над покрајинама, али на Косову падају нове жртве, а исељавање Срба и Црногораца се наставља. Како видети расплет догађаја и будућност јужне Покрајине? Одговор: У току је процес нормализације живота у Покрајини у сваком погледу. За исељавање под притиском све је мање разлога и оно ће се постепено заустављати. У овом тренутку држава је у стању да заштити сваког грађанина. Сматрам да ћемо, релативно брзо, тамо имати редовно стање. То показује чињеница да немири које помиете више ни приближно немају масовни карактер какав су имали само пре неколико месеци. Мада се ни онда није могло говорити о великој маси људи. Данас, немире изазивају малобројне групе екстремиста чије деловање у неким случајевима има карактер терористичких напада. Они ће бити онемогућени на начин на који се то чини у свакој правној држави. Жртве које помињете су, у овом конкретном случају и за сада, искључиво појединци који су из ватреног оружја пуцали у милицију. Није ми познато да негде у свету полиција на то гледа благонаклоно и са разумевањем.

Шесто питање: У северозападним деловима земље често сте „почаићивани“ епитетима догмате, стаљинисте, чврсторукаша итд., што су у доброј мери прихватала и инострана средства информисања. Како је уопште дошло до тога да се Србији приписује толико ружних епитета, док се на северозападу наводно одвијају радикални демократски процеси? Одговор: У Србији се одвијају демократски процеси. У току је привредна реформа. Ми настојимо да се развијемо као богатије и демократско друштво. Овај разговор није прилика да вам детаљније изложим генезу оптужби за појаве којих уопште нема у Србији. Али, могу да вам кажем кратко и поједностављено те оптужбе долазе из средина које желе дезинтеграцију Југославије, као и средина које су непријатељски расположене, посебно према Србији. То су, уосталом, исте оне средине из којих су нас, када смо се залагали за концепт тржишта и робне производње, оптуживали да ћемо угрозити социјалистичко самоуправљање. Оптужбе о којим говорите, с обзиром на поменуте циљеве наших опонената накраће

се могу објаснити оном српском народном пословицом која гласи: „У тучи се тољага не бира“. Уосталом, сви они употребљавају исте, али морам рећи старе и већ сасвим изанђале од дуготрајне употребе, оптужбе, Определили сус е за баи те оптужбе о стаљинизму и догматизму, не зато што су тачне, већ зато што су уверени да ће нас помоћу тих оптужби анјуспеишије и најбрже компромитовати у земљама на Западу.

Седмо питање: Са северозпада земље сте такође оптуживани да се желите наметнути као нови вођа целој земљи и да претендујете да замените Тита. Да ли бисте прокоментарисали те оптужбе. Одговор: Не желим да заменим Тита.

Србија није изолована

Осмо питање: Упркос наведеним оптужбама, у Србији у последње две године није било забрањивања публикација ни осуда за вербалне деликте, што је била честа пракса код претходних руководства која неки сада карактеришу као лубералнија, где је неспоразум? Одговор: Ваљда те чињенице које наводите саме говоре о томе да треба да верујете својим очима и ушима а не оптужбама које помињете. Наиме, иако у Србији нису од рата до сада демократски односи били развијени као што су данас, приписује јој се супротан политика. Аутори тих оптужби регрутују се из шовинистичких антијугословенских и крајње агресивних средина у земљи и ван земље.

Девето питање: Да ли је уопште могуће превазићи кризу поверења међу садашњим завађеним републичким руководствомима и како видите будући положај Србије, која је сада, стиче се утисак, доста изолована у Југославији? Шта очекујете од конгреса СКЈ? Одговор: Србија није изолована у Југославији, али ће Југославија остати далеко за културним и технолошким развојем савременог света уколико се њени народи не уједине. Што се саданашњих руководства тиче, њима припада великим делом заслуга за националну нетрпељивост, па и националну мржњу која се испољава у појединим срединама. Мени остаје да се надам да ће нови избори омогућити да се на кључним функцијама у Југославији нађу људи који неће бити југословенски орјентисани, који ће моћи да обједине југословенске народе на економском и културном развоју.

Шта значе примедбе“ присталице старе политике

Десето питање: Многи људи који свесрдно подржавају садашњи курс српског руководства ипак имају озбиљних замерки на кадровску политику. Кажу да се

појединци, који, наводно, не би прошли ни на референдуму месне заједнице, кадровском комбинаторицом гурају на важне положаје. Помињу се неки београдски примери. Има ли у томе истине? Одговор: Не тврдим да су избори који су у току без примеби. Напротив, сигурно је да много пропусти. Не знам да било која земља, нарочито ако настоји да избори буду демократски, може избећи замке које произилазе из великог броја кандидата, брзине, старих изборних и политичких навика и недовољног и непотпуног информисања, итд. Али то је природно. Кад се широм отворе врата демократије, на њих не улазе само поштени и паметни, здрави и леви. Али ваљда због тога се та врата не треба да затворе. Међутим, неке примедбе о којима говорите делимично се односе и на људе који нису много „популарни“ у неким срединама, зато што су се много борили за промене које се у Србији масовно подржавају. Они који су у првим редовима борбе трпе и највеће ударе. У конкретном случају ради се о људима који су, борећи се за садашњу политику, стекли много непријатеља међу присталицама старе политике. А поред тога, њима примедбе најчешће упућују они који су када је борба пламтела, седели скривених руку и чекали. Када је борба добијена, аплаудирају, али борци им се не допадају. Тим посматрачима не мислимо да угађамо.

Једанаесто питање: У последњим немирима на Косову усечествовао је релативно мали број Албанаца. Значи ли то да ће уставним променама у Србији изгубити нека од својих елементарних права? Одговор: Наравно да значи. Ми смо и пре усвајања уставних промена, крајем прошле и почетком ове године, јасно и отворено рекли Албанцима на Косову да са тим променама у Уставу Србије они неће изгубити ништа од равноправности коју данас имају у односу на друге грађане Србије. И ево, врло брзо су у прилици да се у то сами увере. Зато је у немирима које помињете све мање Албанаца. Остаје мали број фанатика који још однекуд сања о промени граница, о томе да одвоји Косово од Југославије и припоји га Албанији. Њихова жеља да узму Косово никада неће бити остварена. Борећи се за такв циљ они једино могу сами себе да уведу у трагичне исходе што се уосталом и догађа. Јер никада Србија неће дати Косово, и нема те силе која то може учинити, јер Косово је срце Србије.

Дванаесто питање: Како коментаристете вест да је у америчком Конгресу коначно одбачен предлог амандмана о кришењу људских права на Косову и констатацију да на Косову нису угрожена људска права? Одговор: Као још један доказ да истина побеђује. То сам и очекивао. Моји другови, али и неки угледни Американци са којима сам разговарао последњих месеци то добро знају. Одлука

Конгреса је у складу са духом слободе и правде коме тежи америчка нација. Неправедан однос према догађајим на Косову и у Србији не може бити у интересу Америке коју ја познајем. Неиситина се могла само вештачки и само привремено одржати захваљујући појединцима који за то имају своје разлоге. Тако се и десило.

Тринаесто питање: Из Словеније и Хрватске стижу оптужбе о кршењу права Албанаца на Косову. У исто време зна се да Албанци који живе на северозападу не уживају ништа од права која су им Уставом загарантована на Косову. Немају ни своје школе, ни медије, ни језик у јавној употреби. Како објашњавате те противречности? Одговор: Одсуством стварне бриге за Албанце и њихове интересе. Ка би им стварно било стало до њихових интереса омогућили би Албанцима у својим републикама да имају што и сами наводите да немају. Наводном бригом за судбину Албанаца у Србији, који овде имају све што Албанци у њиховим републикама немају, желе да дестабилизују националне односе у Србији, да нанесу штету нашој Републици, да би нас, бар донекле, блокирали у борби за јединство Југославије.

Четрнаесто питање: Замера Вам се такође „душебрижништво“ над Србима у другим деловима Југославије уз оптужбе да их користе за дестабилизацију других република. Има ли матична република право да брине о припадницима свог народа у другим срединама у земљи која има најмање осам правних аршина? Одговор: Са или без осам правних аршина, Србија није равнодушна према судбини Срба који живе изван Србије. Али ја заиста верујем да ћемо та питања решити ипак и правно и праведно у оквирима Југославије. Ми се боримо за Југославију јер је она у целини наша матична домовина.

Петанесто питање: Може ли у СР Србији да се изведе економски препород независно од осталих делова земље и како објашњавате крајње мршаве резултате око уписа девизног зајма? Одговор: Могу да се изврше значајне економске промене у позитивном смислу у оквиру Србије мерама које предузимамо, али „препород“ Србије није могућ без препорода Југославије. Србија је део Југославије и она ће то и остати. Зато се, уосталом, и боримо за интегритет Југославије као заједнице равноправних народа и људи и за решавање југословенских кризе на основици тржишта и робне производње и у процесу демократизације односа у друштву.

Резултати избора у Београду Слободан Милошевић добио је подршку Београђана са 93.28% на референдуму 12. новембара 1989. године приликом

изјашњавања бирача о кандидатима за председника Председништва Савезне Републике Србије. Др Зоран Пјанић добио је 4,06% гласова. Михаљ Кертес 3,29%, а др Мирослав Ђорђевић добио је у главном граду на овом референдуму 2,72% гласова. На изборима у недељу изашло је 918.857 Београђана, односно 80,31% уписаних бирача, 1 144 261, и то на 1473 бирачка места. *Политика* даје изабране кандидате из Бг за Друштвено-политичко веће, Веће општина, Веће удруженог рада.²⁴⁵

Плебисцитарна подршка Слободан Милошевић добио је 4.452.312 гласова широм Републике Србије. Михаљ Кортес 480.924, Зоран Пјанић 404.853 и Мирослав Ђорђевић 330.623. Од укупно 6.631.839 уписаних бирача на биралишта је изашло 5.540.716 или 83,54% За Слободана Милошевића је гласало чак 80%, а за преостала три кандидата 20%. Највише гласова, Милошевић, је добио на подручју Србије ван покрајина 94%, у Војводини 72%, а на Косову 25,22%. За делегате у Друштвено-политичко веће и Веће општина 12. новембра 1989. године гласало је 5.447.527 бирача што је 83,03%. На такозваном ужем подручју Србије, гласало је 83,71% у Војводини 85,33% и на Косову 76,05%.²⁴⁶

²⁴⁵ *Политика*, 18 новембар 1989, 24.

²⁴⁶ *Политика*, 21 новембар 1989, 8; *Борба*, 21. новембар 1989, 4.

Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије и увођење вишестраначја

Први велики догађај који се одиграо 1990. године био је Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије. Колики је значај имао Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије, говори и чињеница да су му дневни листови *Политика* и *Борба* посветили више од по 100 текстова. Оно што се прво наметало на самом конгресу, јесте покушај власти да направи политички плурализам кроз Социјалистички савез радног народа, и ту подведе опозицију, али тај покушај није успео.²⁴⁷

У прилог чињеници да је Савез комуниста Југославије имао идеју о стварању једног плуралистичког савеза, видимо и по чланку у дневном листу *Борба* који носи назив „*Савез комуниста спреман за конкуренцију*“. Поводом предстојећег Четрнаестог конгреса медијима су изјавили секретар Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, Стефан Корошец и члан Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, Марко Лолић следеће: „*Савез комуниста Југославије спреман је да се на јавној сцени суочи са другачијим програмима, као и да се у плуралном политичком амбијенту бори за своја опредељења, уверен да је оно што нуди прихватљиво за велику већину грађана земље и да демократски социјализам има сигурну перспективу.*“²⁴⁸

Председништво Савеза Комуниста Социјалистичког савеза радног народа Југославије сматра да се вишепартизам не може увести без Закон, такав страх проистицао је пре свега због тренутних политичких дешавања изазваних оснивањем Српске народне обнове.²⁴⁹ Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије, а први ванредни, отпочео је 20. јануара 1990. године, са различитим очекивањима. О томе колика је била неизвесност од резултата његовог рада сведочи и један наслов из *Борбе* „*Рубикон комуниста на 14. конгресу*“²⁵⁰ - асоцирајући на догађај из далеке прошлости који је означио почетак грађанског рата у Римској републици 19. године пре н. е.

²⁴⁷ Д. Радловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 9.

²⁴⁸ *Борба*, 6-7 јануар 1990, 12.

²⁴⁹ *Борба*, 17. јануар 1990, 3.

²⁵⁰ *Борба*, 20, јануар 1990, 1.

О томе колико је била напета атмосфера, можемо види и по томе што је полемика изазвана већ при утврђивању дневног реда.²⁵¹ Међутим дневни ред је усвојен онако како је предложило радно Председништво. То су биле следеће тачке: избор радних тела Конгреса; верификација пуномоћја делегата; извештај о раду органа Савеза комуниста Југославије између два конгреса: избор конгресних комисија њихових председништва и председника; друштвена реформа и преображај Савеза комуниста Југославије; избор чланова органа Савеза комуниста Југославије.²⁵² Већ другог дана рада конгреса ушло се у сукоб. Словеначки делегати затражили су формирање „*савез савеза*“.²⁵³ Док је Слободан Милошевић на то одговарао: „*предлог да Савез комуниста Југославије постане „савез савеза“ у интересу је само бирократизованих елита из чијих се штабова кују планови за међусобни рат југословенских комуниста, па и народа.*“²⁵⁴ Трећег дана рада након одбијања словеначког амандмана о „*савезу савеза*“, њихови делегати одлучили су да напусте Конгрес, након тога су им се придружили делегати из Хрватске, а потом и делегати Македоније и Босне и Херцеговине.²⁵⁵ Практично је престао да постоји Савез комуниста Југославије, иако се у тим тренуцима остављала могућност наставка Четрнаестог конгреса Савеза комуниста Југославије. Завршетак најављен за 26. мај 1990. године. Који је тог дана и одржан. Међутим прво је распуштен Савез социјалистичке омладине Југославије,²⁵⁶ а потом су распуштени и сви остали органи, а на Конгресу се није појавио 521 делегат, не рачунајући делегате из Словеније.²⁵⁷ Овакав расплет значио је дефинитивни крај Савеза комуниста Југославије и почетак настајања нових странака проистеклих из њега. Тачно десет година након Брозове смрти, престао је да постоји један од најважнијих фактора за очување Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Преостала је још само народна војска Југословенска народна армија.²⁵⁸ На простору Савезне Републике Србије она се трансформисала у Социјалистичку партију Србије, под вођством Слободана Милошевић до тадашњег Председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије.

²⁵¹ *Борба*, 21. јануар 1990, 1.

²⁵² *Борба*, 21. јануар 1990, 2.

²⁵³ *Борба*, 22. јануар 1990, 1.

²⁵⁴ *Политика*, 22. јануар 1990, 1.

²⁵⁵ *Политика*, 23. и 24. јануар 1990.

²⁵⁶ *Политика*, 27. мај 1990, 11.

²⁵⁷ *Борба*, 28. мај 1990, 3.

²⁵⁸ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 450.

Након нестанка Савеза комуниста Југославије, политичка организација која од 1945. године успевала да на одређене начин реши све до тадашње кризе, више не постоји. Републике су кренуле у активан процес увођења вишестраначја, а потом и у рат са много жртва.

Парале које се могу повући ако пратимо редослед одржавања првих вишестраначких избора у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, идентичан је редоследу распада Југославије. Прво су се избори одржани у Савезној Републици Словенији, она је била прва република која је напустила Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, затим следећа која је одржала вишестраначке изборе била је Савезна Република Хрватска која је Социјалистичку Федеративну Републику Југославију напустила одмах после Словеније. Потом су избори одржани у Савезној Републици Македонији, које је иступила из Социјалистичке Федеративну Републику Југославије након Хрватске, затим у Босни и Херцеговини која је то последња учинила 90-их година 20. века. Савезне Републике Србија и Црна Гора последње су одржале вишестраначке изборе, а Црна Гора је прогласила независност 2006. године.

Закључак

Комплексана изборна 1989. година могла се испратити у дневном листу *Политика* од јануара до децембра. Овај дневни лист је испратио у одређеним сегментима, али не и у потпуности, ова два важна изборна циклуса која су се у 1989. години одржала.

Први изборни циклус који се односио на избор Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије испраћен је са свим подацима који нама данас као историчарима могу да послуже као добра основа за нека будућа истраживања након отварања Архива. Оно што за сад можемо рећи само на основу анализе штампе, јесте да изборни циклус око избора Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије није изазивао велику пажњу јавности, као што је то био случај годину дана касније са правим вишестраначким изборима. Но, тензија је било, у мањем интезитету.

Проблеми у Босни и Херцеговини и Македонији су свакако видљиви и у штампи, такође и у Војводини се избор није одвијао без проблема, што се види и самој штампи. Међутим, класичне „*изборне грознице*“ каква би се могла очекивати, попут оних у вишестраначким системима, није било. Надметања кандидата око позиције за коју се кандидују у штампи нису пронашла свој простор.

Највеће тензије које су се у штампи могле осетити јесу оне међу Републикама. Сукоби који су међу Републикама, и њихових политичких руководства, до почетка изборних кампања већ интезивирали, нису могли да заобиђу ни саме кампање. Што се можда и најбоље одсликава у примеру Србије и Хрватске. Готово све структуре Савеза комуниста Србије су се укључиле у кампању да Стипе Шувар не постане члан Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Што се тиче другог изборног процеса који је такође обележио изборну 1989. годину, референдума о председнику Председништва и превременим делегатским изборима. Они су приметно мање заступљени у штампи од претходног изборног циклуса. Информације које су у штампи могле да се виде углавном су основног информативног карактера, без важних детаља.

Углавном су истицане новине које су уведене у изборни поступак, као и сам чињеница да ће грађани по први пут на референдум имати прилике да директно одлуче

о председнику Председништва. Вести које су се нашле у штампи, о томе су известиле да ће ова новина омогућити да будући председник Председништва буде по вољи већине грађана. Референдумски избори концептуално то и омогућавају. Међутим спорна страна код ових избора из 1989. године је та што се на њима нашли кандидати Савеза комуниста Србије, што значи из само једне политичке организације. Колико год она сам желела током читавог свог трајања да обухвати што више плурализма у себи, она као таква то није могла постићи. Тако да остаје упитно какав резултат би био да се на изборима појавили и кандидати ван Савеза комуниста. Но, до таквог одговора не може доћи научним поступком, јер он није у домену науке.

Делегатски избори су попут референдума свој простор слично попунили. Програме кандидата у оквиру кампање, такође, као и за председника Председништва у штампи нисмо могли да видимо. Осим информација ко ће се бирати, по којим новим правилима и за које функције других информација готово да није било.

Као што на почетку рекох *Политика* нас је о овим изборним процесима извештавала у оној мери у којој је то накнадно објашњено. Међутим, *Борба* у знатно мањој мери извештавала у односу на *Политику*. Први изборни циклус се још и може у некој мери испратити у дневном листу *Политика*, док се други изборни процес готово фрагментима налази у овом дневном листу. Информације које су се о њему нашле углавном су биле о најави избора, излазности и резултатима. Оно што је за Борбу важно истаћи јесте да већ те 1989. године, а видеће се и наредне у току вишестраначког изборног циклуса, свој простор омогућила и другачијем мишљењу од владајућег.

Како је са једне стране *Политика* направила заокрет од слободне ка режимској новини, тако је *Борба* направила тзв. „салто мортале“ у контра смеру тако да је од режимске постала слободан лист. Релативно малог тиража, али не и утицаја.

С обзиром на богату традицију *Политике*, она је представљала дневни лист којем народ верује, због тога је она била кључна за режим да је стави под контролу и у томе је успео. Контрола над новином успостављена је постављањем за директора Живорада Миновића, и успостављањем страховладе у тој медијској кући. Према Савезном Уставу постојала широка друштвено-политичка категорија Социјалистички савез радног народа Србије, ова организације је имала важну улогу и у постављању јавних функционера, без њене сагласности нико се није постављао, па тако ни директор

Политике, што довољно говори о томе коме је морао бити одан ако жели да задржи своју позицију.

Чак и када би се појављивали новинар спремни да износе чињенице и супротстављају се пропаганди, то је спречено баш уз помоћ тадашњег директора. На тај начин овај дневни лист је претворен у „*агитпроп*“ Савеза комуниста Србије. Велика већина новинара коју су били спремни да пишу објективно, практично су натерани да напусте дневни лист одмах након победе Слободана Милошевића на Осмој седници Централног комитета Србије, тако да су остали само новинари спремни да се ставе на располагању властима. Најчешћи начин за обрачунавање са онима који су покушавали да врате дневни лист оном новинарском правцу којем припада, ишло се кроз оптужбе за неиспуњавање радних задатака, потом лепљење етикета „*нерадник*“ смањења плата чиме су новинар присиљавани на одлазак, док би на супротној страни они „*послушни*“ добијали велике плате.

Једна од најважнијих рубрика у дневном листу *Политика* била је „Одједи и реаговања“, у којој су објављивана писма наводних читалаца, у којој се говорило о најактуелнијим догађајима у држави. Рубрика је суштински служила за давање подршке потезима власти, за стварање привида да је народ уз Милошевића. Тако конципирана да делује непристрано, а суштински стављена на располагању властима имала је велики утицај на креирање јавног мњења и резултате на изборима.

Док је са друге стране *Борба* настојала да буде објективан дневни лист, и постепено од једног службеног листа комунистичке партије изградила у објективан дневни лист, што ће се посебно показати у наредној години, години првих вишестраначких избора Републике Србије.

Извори:

- *Борба*, Београд 1989.
- *Политика*, Београд 1988.
- А. Чолак, *Агонија Југославије*, Београд 2017.
- Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991.
- М. Булатовић, *Мање од игре – више од живота*, Нови Сад 1991.

Литература:

- А. Molnar, *Osnovna prava čoveka i raspad Jugoslavije*, Novi Sad 1994.
- В. Petranović, *Istorija Jugoslavije III (1918-1988)*, Beograd 1988.
- Група аутора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985.
- Д. Јовић, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Beograd 2003.
- Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017.
- Z. Томас, *Delegatski sistem i funkcioniranje samoupravne socijalističke demokracije*, Politička misao, God.16, br.3, Sveučilište Zagreb 1979.
- К. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Istorija 20. veka, Beograd, 1/2006.
- К. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Istorija 20. veka, Beograd, 2/2006.
- Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998.
- Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001.
- М. Matic, *Skupštinski i delegatski sistem*, Beograd 1975, 4. kolo, br.34.
- Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008.